

# A bakonyi pásztorok zenei élete

## ELSŐ KÖZLEMÉNY

### BEVEZETÉS

Bakonyi népzene gyűjtésében kezdettől fogva külön egységet képeztek a pásztor dalok. Feltűnt, hogy sokkal több közte az ereszkedő dallamvonalú, parlando, rubato előadásmódú, ékesítőhangokkal díszített dallam, mint a paraszti zenében. Hogy régebbi előadó stílust képviselnek a pusztaiak, a pásztorok, mint a faluk nagyobb közösségében lakó parasztdalok.

Ez serkentett újabb és újabb gyűjtésekre közéljüket. A pásztor, ha csak mód volt rá, igyekeztem minden faluban megkeresni.

Bár jellegzetességeik miatt elkülönültek dalaink között a pásztor dalok, mégis nehéz volt sok esetben meghúzni a határvonalat, kiválasztani, hogy mit közöljünk, mi kerüljön későbbre, más tanulmányba. Így voltunk a betyárdalokkal is, melyek pásztor dalaink közt számban is jelentős helyet foglalnak el. Ezt a régi pásztor és betyár világ összefonódottsága, egymásra utaltsága is indokolja. Több idős pásztorunk állt személyes kapcsolatban Savanyó Józival s más „*ménősökkel*”, adott nekik egy éjszakára szállást, sőt vett részt annak idején egy-egy éjszakai vállalkozásukban. Másnap aztán, mint ha mi sem történt volna, terelte nyugodtan a nyáját. Ezért is él ajkukon a sok betyárdal, melyekből mi itt most csak rövid ízelítőt adunk, a betyárdalokról majd külön dolgozatban szólunk.

Jelen tanulmány két nagy részre oszlik. Az elsőben a pásztorok dalaival, a másodikban hangszereikkel, hangszeres dallamaikkal foglalkozunk. Bár terjedelme miatt a jelen kötetben csak annak első, a dalokról szóló részletét közöljük (második: hangszeres zenéről szóló fejezetének publikálására a következő számban kerül sor), mi most mégis az egész tanulmány felépítéséről szólunk, hogy az összetartozó anyag teljes áttekintését biztosítsuk.

### I. Dalok

Megkíséreljük, hogy e fejezetben ne csupán a népdalokat közöljük, hanem ennél többet is adjunk. Kifürkészük a népdalok születését, átöröklődését, fejlődését, variálódását, boncolgatjuk kissé rejtett belső törvényszerűségeit.

A népdalokat a pásztorok különböző fajtái szerint csoportosítottuk. A bevezető szövegnek azt a szerepet

szántam, hogy megteremtsem újra a dalok köré azt a miliót, amelyből én azokat magam is kaptam, gyűjtöttem. E szövegekben adtam meg a tájszavak magyarázatát is, s a bakonyi pásztorokkal kapcsolatos, a dalok megértéséhez szükséges egyéb ethnográfiai adatokat. — Ebben nagy segítségemre volt *Vajkay Aurél Szentgál* c. monográfiája, amelyből — szíves engedelmével — a bakonyi pásztorokdalokra vonatkozó néhány történelmi adatot is átvettem.

Külön fejezetben szólunk majd a pásztorok balladái-ról és balladáis dalairól. Az osztályellentétek, sőt a pásztorvilágon belüli rétegződés sok ifjú pár boldogtalanságának, tragédiájának lett okozójává, annak emlékét őrzik e balladák.

Egy fejezetet szenteltünk a dalok zenei mutatóira, egyet ezek zenei jellemzésére, egy következőben pedig a pásztorok előadásbeli sajátosságait tettük vizsgálat tárgyává. Az énekesek szociográfiai és egyéb adatait tanulmányunk végén találhatja meg az érdeklődő.

### II. Hangszerek és hangszeres dallamok

A tudatos rákérdezéssel, kutatással és pásztorhangszerek nem remélt sokasága került elő. Sok, ősi, primitív zeneszerszám szerepel itt, melyek azonban mind pásztor népünk zenei életének szerves részei. Vannak, amelyek csak gyerekjátéknak szánnak, vannak mások, amelyek már a komoly felnőttek *játékai*, hangszerei.

A kolompok, csengők, harangok hangolásáról és harmóniáiról, a pásztorok diszsonancia iránti érzékenységéről, kezdetleges akusztikai ismereteiről érdekes adatok kerültek e fejezetbe.

A kanászkiáltások készítményéről is részletesen beszámoltak pásztoraink. Külön felhívjuk itt a figyelmet a 34 kanászkiáltás-dallamra, mely — úgy tudjuk — országosan is első, egy tájegységről származó, ilyen természetű hangszeres anyag. Megkíséreltük e kanászkiáltás-dallamok zenei rendezését is, noha e téma még további kutatásra vár. A figyelem felhívására a klasszikus pásztorélet formáinak megváltozása idején azonban bizonyára elég lesz.

A havasi kiáltások bakonyi rokonai a háncskiáltások, melyeket hol tölcséres fűvákóval, hol pedig oboaszerű ketős nyelvvel látnak el.

A furulyafélék sokfajta elnevezése is azok széleskörű elterjedésére utal. Készítmódját, és a rajta játszott, dúsan cifrázott dallamokat közöljük.

Meglepően sok pásztorunk ismerte az okarinát, van aki ma is ügyesen kezeli.

Felhívjuk a figyelmet arra a huszonöt dudánótára is, mely ennek a — vidékünkéről már a első világháború után eltűnt — kutyabördudának dallamait őrzi. E dalok a hangszeres játékmód sok emlékét, cifráját, „ap-ráját” mentették meg a feledéstől.

Végül pedig két olyan zenélési alkalmat írunk le, ahol szinte a pásztorok valamennyi fontosabb hangszere együttesen is megszólal. Az egyik a *karácsonyi durrogatás*, ahol kolompjaikkal, harangjaikkal, csengőkkel, kanászkürtjükkel, ostromokkal, köszöntötték a boldog ünnepeket. A másik a pásztormulatságok zenélése, hol a citera, duda, furugla, köcsögduda hangjára táncra is perdültek a vendégek. Itt ismertetjük azokat a régi táncdallamokat is, melyekre páros és szólótáncaikat járták a pásztorok.

Miután tanulmányunk felosztását áttekintettük, ejtsünk néhány szót a *gyűjtés körülményeiről is*. E pásztor dalokat s a szöveges anyagot az 1952—1969 közti években gyűjtöttem. Kezdetben mint zirci énektanár helyszíni lejegyzésekkel rögzítettem anyagomat. Ez bizony elég nehéz feladatot rótt rám, mert pl. az öreg Dömötör Ferenc, vagy Magyar József, ha akarta sem tudta kétszer egyformán elénekelni a dalait. De nem is nagyon akarta! — Az árok szélén, legelőn, vályú szélén, pásztorkonyhákban üldögélve telt egyre gyűjtőfüzetem. Gyalog, de főként kerékpáron jártam akkor. Igaz, a tarló, a túske kiszúrta kerékpáromat, az agyagos sár

miatt meg néha nem forgott egyik kereke sem, ilyenkor még a hátamon is vittem! — Később aztán a pedagógus szakszervezet rendelkezésemre bocsátott egy magnetofont, áttértem a gépesített gyűjtésre. E készülék még nagyon nehéz volt, télen szánkón húztuk feleségemmel, nyáron kerékpáron toltam, hogy könnyebb legyen vele közlekedni.

Gyűjtési körzetem ekkor a Zirc köré vont 25 km sugarú körön belül helyezkedett el. Ezt pásztaztam át a legjobban.

1969 nyarán és őszén a Tapolca—Veszprém közti országút mentén végeztem gyűjtést Diszel és Tótvázsony között. Gazdag, szép anyag jutalmazta munkámat.

Az *adatközlőkről* hálával kell megemlékezni. Átláták a gyűjtőmunka célját és szívesen álltak rendelkezésemre. Soha, senki közülük még csak célzást sem tett arra, hogy ellenszolgáltatást kérne az együtt eltöltött órákért, fél napokért. A legtöbbször fényképpel viszonoztam fáradtságukat. Összesen 62 dalost kérdeztem meg. A rájuk vonatkozó adatokat az itt közölt rövid kis statisztika mutatja ki a legvilágosabban.

A számok adatait szavakra váltva — a következők nyerne így igazolást:

A dalosok kétharmada férfi volt s csak egyharmada a nő. A pásztor dalokat jobban tudják a férfiak. A mulatságaikon a nők nem mindig voltak ott, sőt a nem közejük tartozó falusiakat is gyakran kizárták vigalmaikról. Ezért mutatják ugyancsak a számok, hogy dalaik közül keveset ismertek a parasztok és egyéb kategóriába tartozók. A pásztor dalok előadóinak majdnem kétharmada pásztor volt!

#### A DALOSOK ADATAI

	Nemek			Foglalkozás				Falvak száma
	Férfi	Nő	Összesen	Pásztor	Paraszt	Egyéb	Összesen	
I. A dalok fejezetének dalosai	23	10	33	23	6	4	33	21
II. A hangszeres fejezetének dalosai	19	10	29+13*	16	8	5	29	21+9*
Együtt	42	20	62	39	14	9	62	42

#### Életkor

A születés éve	1860—1870	1870—1880	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1860—1910	1910—1920	1920—1930	1930—1940	1940—1950	1910—1950
I. A dalok fejezetének dalosai	—	3	3	11	8	25	3	1	3	1	8
II. A hangszeres fejezetének dalosai	1	1	3	6	11	22	6	—	1	—	7
Együtt	1	4	6	17	19	47	9	1	4	1	15

\* A csillaggal jelölt számok az I. fejezetben már szerepelt dalosok és falvak számát jelentik.

Az énekesek kor szerinti megoszlásából kiderül, hogy a legtöbb dalt azok tudták, akik 1890 és 1910 között születtek, tehát fiatalságuk az első világháború előtti időre esett. Köztük sok már a 70—80 éves, sőt egy 90 esztendő dalos két dalát is közöljük. Ő született a legkorábban énekesek közül, három évvel a kiegyezés előtt, 1864-ben látta meg Bakonybélben a napvilágot.

Tanulmányom anyagát 42 helységben gyűjtöttem össze, van köztük több olyan is, amelyikben többször is jártam. Hisz az igazi gyűjtés akkor kezdődik — vallják a régi folkloristák —, mikor valahová érdemes visszamenni. A helységeket a térképen tüntetjük fel. Néhány község ezek közül már a balatoni felvidéken van, de pásztoraink állandó vándorlása miatt a zenei anyag itt is egységes a bakonyival. A Balatonhoz legközelebb eső község, amelyben jártam: Pécsely. Itt a Szentgálon nevelkedett Ihasz Jánostól, valamint a Devecserből, Bazsiból érkezett Molnár Jánosnéthól s a nagyvázsonyszármazású idős Szakonyi Ferencnéthől gyűjtöttem dalokat. Éppen e tanulmányok teszik feladatommá, hogy a gyűjtést a jövőben a pásztorok között egészen a Balaton vonaláig kiterjesszem.

Sajnos nem mindenki köszönti a gyűjtőt szép pentaton, ereszkedő dallammal azok közül, akik a marhák, disznók után sétálgatnak. Csak a *türümetszett*, tősgyökeres régi pásztorok őrzik ezeket a dallamokat. Ma, a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés miatt a pásztorélet is módosul, alakul, erősen modernizálódik. A tszistállókban fejgépék cuppognak, modern itatóberendezések, gépek könnyítik meg a pásztorok munkáját.

A régi pásztorgeneráció föllazul, más munkaterületekről érkezők: volt zsellérek, cigányok, parasztok ragadják meg a furkósbotot, karikásostort, ezeket az új pásztorokat azonban első pillantásra is könnyű felismerni.

„Máma csak oán szörtarisznás pásztorok vannak” — summázta véleményét 1965 telén Lénárt János zirci öreg gulyás. Régen ugyanis börtarisznyát viselt minden pásztor s annak díszítési módja is hagyományos volt, arról is meg lehetett különböztetni, hogy gazdája tehenes-e vagy kanász.

Régi pásztorismerőseimet 1949 őszén újra sorra jártam. Van akivel már 10—15 éve tartjuk az ismeretséget, barátságot. Velük sokszor éjjel is elbeszélgettünk egy üveg borocska, meg a régi szép dalok mellett.

Volt akire ismeretlenül köszöntöttem rá a legelőn, de olyan kanász is akadt, aki után fél naphosszat hiába jártam a bokros hegyoldalt a vigánti erdőt, még a magammal vitt kanászkürtöt is hiába fújtam meg, csak a visszhang felelt, a kanászt magát *fókjával* együtt elnyelte a Bakony még ma is nagy erdeinek egyike. Csak a fák oldala mutatta, hogy valahol arra lehetnek az erdő mélyén, mert a foka döngölődzése nyomán sáros volt a fák töve. Tóth István kanással végül is csak este találkoztunk. Állhatatosságom jutalma az a sok szép dal s az a gazdag, régi ismeretanyag volt, melyet a régi hangszerekre vonatkozóan elmondott.

Az is előfordult azonban, hogy hiába másztam meg a meredek partot, hegyoldalt, hiába csalt a gulya ha-

rangjainak zenéje, mikor közelebb értem, akkor láttam csak, hogy a csordás oldalán szörtarisznya fityegett...

A hagyományos pásztorvilágnak alkonyodik, egyre sötétedik. Pásztoraink gyermekei — munkájuk gépesítésének, könnyítésének ellenére — ma már a legtrikább esetben folytatják őseik mesterségét. Kesereg is ezen némelyik öreg pásztor:

„Dehát mit tégyek, ha a traktor jobban tetszik nekik, mint a furkósbot?” — kérdi Vigántpetenden Tóth István kanász.

A legtöbb pásztor, aki e hagyományokat ismeri, már nyugalomban van. Az erejük teljében levők sorra elmennek gyári munkásnak, fűtőnek. Pásztorokészégeiket vagy elajándékozzák, vagy felkerülnek a padlásra. Ritkulnak, lassankint el is hallgatnak a hagyományos kanászkürtök, ősi *kihajtóversek*, *cifrák*. Szűkül a pásztorvilág.

*Forrásmunkaként* a mintegy 1800 bakonyi magyar népdalt tartalmazó kéziratomon kívül, főként három munkára támaszkodhattam. Az egyik *Vajkai Aurél* már említett *Szentgál* c. monográfiája, a másik pedig *Sárosi Bálint* tanulmányosorozata, mely a Muzsika c. folyóirat 1965—1967. évi számaiban jelent meg *A magyar nép hangszerei* címmel. E tanulmány volt az első, mely a magyar népi hangszerekről átfogó képet nyújtott. A hangszerek csoportosításában az általa kijelölt utat követtem. Csak később sikerült megszerezni a harmadikat: *B. Sárosi: Die Volksmusikinstrumente Ungarns* c. művét, mely 1967-ben Lipszében jelent meg német nyelven (VEB Deutscher Verlag für Musik). Anyaga tanulmányom II, hangszeres zenéről szóló részéhez biztos összehasonlítási alapot nyújtott, Területünkre vonatkozó anyagát — utalással a forrásra — szinten felhasználtam dolgozatomban.

E két alapvető munkán kívül felhasználtam még a következő műveket:

*Kodály—Vargyas: A magyar népzene.* (Bp., 1952.)

*Bartók Béla* összegyűjtött írásai. (Bp. 1966.)

*Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok I—II.* (Bp., 1961.)

*Kerényi György: Népies dalok.* (Bp., 1961)

*Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa.* (Bp., 1952.)

A parasztdaltól a munkásdalig. (Bp., 1968.)

*Darvas Gábor: Évezredek hangszerei.* (Bp., 1961)

*Békefi Antal: Bakonyi népdalok.* (Bp., 1955.) A bakonyi szegényember dalai. (Bp., 1966.) A pásztorok zenéje. Kézirat. Szöveges visszaemlékezések lejegyzése magnetofonszalagról. (1969) — 72 gépelt oldal.

*Manga János: Magyar népdalok, népi hangszerek.* (Bp., 1969.) (É. n. Révai kiadás)

*Richard Bright* utazásai a Dunántúlra 1815 (Veszprém Megyei múzeumok Igazgatósága kiadása, 1970)

*Szabolcsi—Tóth: Zenei lexikon.* (Bp., 1965.)

*Vajkai Aurél: A bakony néprajza.* (Bp., 1959.)

*Korompay György: Veszprém. 2. kiadás.* (Bp., 1957.)

*Eötvös Károly: A Bakony.*

*Szerkesztés.* Nagy gondot okozott, a közlés módjának megválasztása, hogy munkám használata ne legyen komplikált, hogy a dal keresők nélkül, első rápillantásra is teljes élményt adjon, hogy együtt maradjon — ha csak lehet — dallam és szöveg s a legfontosabb

gyűjtési adatok, de a közlés módja a tudományos igényeket is kielégítse.

Megkísértem ezért azt az áthidaló megoldást választani, hogy a dallamot csak akkor választottam el szövegétől, ha azt erős zenei okok tették indokolttá. Ilyen ok pl. a dallamvariánsok egymás mellé kerülése. Ilyenkor néha 2—3—4 dallamot is partitúraszerűen egymás alatt közöltem (szinoptikus közlésmód) az összehasonlítás, a variálás könnyebb, jobb megfigyelhetősége kedvéért. Ugyancsak folyamatosan következnek a dalok a hangszeres fejezet végén akkor, mikor hozzájuk kevesebb hozzáfűznievaló akadt. — A szövegbe ágyazott többi dallam zenei rendjét a zenei mutatók tárják fel.

A dalok fölött a gyűjtés legfontosabb adatai szerepelnek a következő sorrendben pl.:

Aklipusza, 1952 — Farkas Antal, 1899.

A gyűjtés helye, időpontja — a dalos neve, születési éve. A gyűjtő nevét a dalok fölött nem tüntettem fel, mert a kötetben szereplő összes népdal a szerző gyűjtéséből származik.

Jegyzetek. Az olvasmányosság kedvéért nem szándékoztuk a főszöveget a tudományos vizsgálódások számára fontos adatokkal terhelni, ezért a jegyzetbe kerültek:

a) a későbbi versszakok éneklése során fellépő dallamvariánsok hangjegyes jegyzetei,

b) azok a megjegyzések, melyeket a gyűjtés során a dalosok dalukkal kapcsolatosan tettek,

c) a dallamokra vonatkozó zenei észrevételek, megállapítások,

d) itt közöltük azt is, vajon mely dallam szerepel ezek közül Kodály—Vargyas: *Magyar népzene* c. művében (rövidítése: K), melyik Járdányi: *Magyar népdaltípusok* c. munkájában (rövidítése: J), s melyik Bartók Béla: *A magyar népdal* c. munkájában (rövidítése: B).

Két külön fejezetben foglalkozunk pásztoraink előadásbeli sajátosságainak vizsgálatával: a VIII. és a IX.-ben.

*A dalosok adatai.* A gyűjtésre vonatkozó legfontosabb adatokat a dalok fölött is közöltük s részben a jegyzetben is helyet kaptak ezek; magukra a dalosokra vonatkozó részletesebb adatokat a X. fejezetben találhatunk. Itt a faluk ábécé rendjében soroltuk fel énekeseinket s néhány szóval szociográfiailag is jellemeztük őket. — A korábbi gyűjtéseknél előfordult, hogy erre akkor még nem terjedt ki figyelmem, ezért hiányzik néhány ilyen természetű adat. E fejezetben adjuk meg a daloló asszonyok lényekori nevét is.

Tanulmányunk első részét a dalok tematikus rendje zárja le. Itt jegyezzük meg, hogy nyomdatechnikai okok miatt a dalok további versszakainak ritmikai változásait nem jelölhettük, ezekben a ritmus — a legnagyobb többségben — alkalmazkodó.

1949-ben kezdtem el szülőfalumban, Bakonyoszlopon a gyűjtést. Huszadik éve járom a népdalokért a Bakony apró tanyáit, pusztáit, falvait, legelőit. Örömmel adom át e tanulmányt a Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények számára.

Első rész

## DALOK

### I. A BAKONYI PÁSZTOROK ÉS DALAIK

A kanászokat, teheneseket, juhászokat ma is ott találjuk minden bakonyi faluban. Igaz, sokuk ma már nem a falu végé, egykori pásztorházban lakik, hanem új, modern házat épített magának, de a mosógépes, gáztűzhelyes, házi villanydarálóval is ellátott modern lakások lakói még emlékeznek régi életformájukra, még nem feledték el hagyományaikat, dalaikat, ujjuk éppúgy rájár — ha egy kicsit keresgélve is — a furulya és az okarina „*kormányzólikaira*”, mint egykor. Azt a kevés tősgyökeres pásztor, aki még ma is őriz s azokat az öregeket, kik már csak hagyományaikat őrizték meg, őket kérdezzük meg, milyen is volt a bakonyi pásztorok zenei élete. Hogy feleleteiket megértsük, előtte tekintsük át röviden, hogy alakult, fejlődött az állattartás és a pásztorokodás a Bakonyban.

A Bakony erdei már régtől fogva kiválóan alkalmasak voltak az erdei pásztorokodásra. Felismerték ezt a magyarok is a honfoglalás utáni időkben. Középkori okleveleink megemlíti a ló, juh és disznótartást. Később is gyakran találkozunk a bakonyi állattenyésztésre vonatkozó adatokkal, de ezek közül Fényes Elek: *Magyarországnak mostani állapota*... című 1836-ban Pesten megjelent művének első kötete emeli ki a bakonyi állattenyésztés fontosságát: „*A Bakonynak roppant bikkes tölgyes erdősegei magok mutatják, hogy Veszprém a sertés tenyésztésnek valódi hazája legyen.*...”

A sertésenyésztés mellett a kevés legelő, tisztás, kaszáló miatt a marhatartás és a juhászat is viszonylag később fejlődött csak ki. A juhtartás a XIX. század elején az uradalmak révén kezdett meghonosodni, a lótarítás kezdetben pedig



1. A gyűjtés térképe.  
1. Karte der Sammlung.  
1. Carte de la recueil de folklore.  
1. Карта собирания.

szinte kizárólag az uradalmakhoz fűződött. Ma már nincsenek külön *kecskefőkák*, mint rég; hol a *disznófőkákhoz*, hol a tehéncsordához csatlakozik az a néhány, melyet reggel kihajtanak. Bivalyokat csordában a Bakonyban nem őriztek soha, ezek így csak a Balatontól délre fordultak elő. A számar emléke is csak a juhásznótákban él. Húsz éves gyűjtésem során egyet sem láttam ilyet a pásztorok használatában.

E sok féle nagyszámú állat őrzését, ápolását, gondozását látták el a pásztorok, akik a legtöbbször pásztorgenerációk leszármazottaként őrizték meg őseik szaktudását: tudományát és hagyományait. „Még tanítottak az öreg pásztorok. Ném magamtú tanítam még, megszenvedtem érte” — vallja Pécselyen Ihsász János. Állatorvos híján meg is operálták az állatokat, eret vágta rajtuk, agyműtétet hajtottak végre a kergető birkákon.

Hagyományaik egy része hiedelem, varázslat, ahogy ezt a kardosréti Gulyás János — volt pásztor — vallja:

„Az apám megcsinátta azt is, hogyha szűk helyre behajtott a csordát (úgy érti, hogy jobbról-balról jó legelnivaló kínálkozott s közte keskeny út vezetett csak), akkor eggyet-kettőt szót — bár azt hát ügyé nem mondom ki, mer az apám meghagyta, hogy azt né hagyjam másnak — akkor a csorda egy sorba léváltott, mind a katonák, és egy sorba elmétek az öreg után mind. És behajtott a legkisebb legelőre is! Annak vót oan tudománya... Ugyanattú én sokat tanútam a pásztorilletbe. Az apám nekém meghagyta aztat, hogy ezt a tudományt én sénkinek né adjam át, mer ha valaki születik, szülessén pásztornak, vagy pedig *légynén más!*”

Átvették őseiktől nemcsak a gyógyítás tudományát, az állatokkal való bánásmódot, a hiedelmeket, de átvették azok dalos kedvét, sok szép dalát, balladáját, át a hangszerekészítés titkait, a gulya kolompjainak, vagy ahogy ők szívesebben nevezik: harangjainak behangolását, átvették a legősibb dalokat, melyek kvintváltó szerkezete, pentaton hangsora messzeszakadt obi rokonnépeink, a marik népdalaival tartanak rokonságot.

A bakonyi falvakban a legrégebbi népdalokat e *tűrűmet-szített* pásztoroknál találhatjuk. Nemcsak a dalokhoz, zene-szerszámokhoz értenek, a pásztorfaragásnak is kimagasló képességű mesterei élnek köztük. Jellemző rájuk valami ősi vándorörszton is, mely állandóan hajtja, nyugtalanítja őket. Erre valószínűleg a szűkös megélhetés, a kis commenció, a jobb hely keresése is készítette őket. Gyakran cserélik azonban álláshelyeiket most is, nemcsak a felszabadulás előtti időkben. Sok emberrel, más vidékről érkezett pásztorral találkozunk vándorlásaik közben és átadják egymásnak dalaikat, meséiket, történeteiket.

Beszélgetéseink során igyekeztem választ kapni arra, mit is jelent a pásztorember számára az ének, a zene, a tánc? Hol, kitől, mikor, hogyan sajátítja el? Mikor szokott, mikor illik énekelni? Kedvet leli-e más is az ő dalaiban, muzsikálásában? Mielőtt a juhászok, kanászok, gulyások, csikósok dalait külön sorra vennénk, kísérleljünk meg először ezekre, a minden pásztorra egyformán érvényes kérdésre válaszolni saját vallomásaik alapján.

A pásztorok gyermekei már kicsiny korukban hallják szüleiktől a sok dalt, látják, tapasztalják, hogy azok örömet, bánatukat, gondjukat, bajukat kidalolják, gyorsabban telik az idő is, ha cseng a nóta. Így emlékszik vissza erre Pécselyen Szakonyi Ferencné: „...kislánykorunkba, libapásztorokunkba énekelgettünk, babusgattunk, dödörököltük a nótákat...”

A dalok tanulása nem tartott sokáig. Egyszeri hallás is elég volt hozzá. A legszebb költői képek, a legmegkapóbb, kifejezőbb dallamfordulatok rögződtek, a kiesettek, elfeledettek helyébe pedig pásztoraink teremtő fantáziája újat, talán néha még szebbet is alkotott. Ihsász János Pécselyen így beszélt erről:

„Hun itt hallottam, hun ott, aztán az embérnek kedvire való vót, még tanuta. Addig sutyorogtam magamba, hogy másnap má elfujtam. — Mikor fiatal vótam, oan gyerekként vótam, hallottam egy kedvemre való nótát, akkor éjjel föl ébredtem, akkor elkezdtem magamba mondogatni, sutyorászni, másnap má fujtam, mind a kokas a réggeli nótáját.

— Én most is éjjé, akkor összeszedém magamba, aztán má mondom, má csinálom”.

Ha aztán megvolt, újra teljes volt az új nóta, de jólesett elgyönyörködni benne! — „El-elrikkantom magamat ikérőkor, mind bagoly szokta magát az erdőbe!” — mondja tréfásan magáról Ihsász János, akit nagy bajuszáról a környéken Bajci bácsinak neveznek. — „A mostani csiribiri-csiribákát nem szeretém” — folytatja tovább. Valóban nem is énekel ilyeneket nekem. Csengő, fényes hangon dalol, óriási orgánummal rendelkezik, mely a puszták, hegytetők tereit is betöltötte. Szép hangját, gazdag nótakincsét ismerik a pécselyiek s büszkén emlegetik, mint igazi pásztorembert, jókedvű nótamestert.

Szépen daloló meghalt urára így emlékszik Pécselyen Molnár Jánosné: „Nagyon szépen tudott az én uram énekelni. Ollan vót sokszoronekén: éhagattam vóna egész éjszaka, hogyha az énekel”.

Nem mindegyik pásztor ért rá egyformán a muzsikával, dallal törődni. A juhász inkább, de a disznók után bizony sokat kellett futkosni! „... őrzés közbe nem mindig értünk rá, de amikor ráértem, elővettem a tarisznyámbul a furuglát, furullját, mikor az időbű kikerűt... Abba az időbe jól tudtam nótázni, furuglázni is szerettem... szerettem kicsit elszórakozni a nyáj mellett” — vallja egyik pásztorunk.

A dalok igazi szürete azonban a pásztorok összejevetelein, pásztormultságokon, búcsújárásokon volt. A sok juhász, kanász, gulyás ekkor saját életéről vallott dalaiban, ahogy erre Bándon Farkas Antal öreg juhász visszaemlékszik: „Először éttek, aztán ittak, meggyűtt a jókedv, kezdtek danúnyi, mindenki a sorsa felű: nótába foglalták. — A legszívesebben, mikor bucsuba vótunk, vagy lakodalomba, vagy valami jó bálban összeverődtünk, akkor bizony elkezdtünk nótázni. Vót úgy, hogyhát másnap réggel is mulattunk”.

A pásztormultságok hangszerezés és táncos vonatkozásai-ról később lesz szó.

E multságok jó hangulatára azonban minden visszamlékező kitér. Ilyen összejevetelek ma már alig vannak. Az egykori pásztorok fiai és lányai már az üzemek szorgos munkásaiként, a herendi gyár festegetőjeként helyezkedtek el a mai modern életben nem kívánják szüleik mesterségét folytatni. Így hát az öregek már csak magukban *dudorikulják* csöndesen a régi nótákat, nem is másoknak, maguknak szokták a legtöbbször *énününikézni* az egykori hangos multságok kedves, ma már csak halk zavú emlékeit.

## II. JUHÁSZDALOK

Dalaikat szövegük tartama szerint két csoportba oszthatjuk. Nagyobb része a juhászok mindennapi életének, gondolatainak, vágyainak, élményeinek megfogalmazása. A dalok egy kisebb része pedig a hanyagsága vagy a birkák elhajtása miatt bajba került juhász gondjairól, további sorsáról szól.

### *Békés hétköznapok*

Mindenek előtt nyáját, *főkáját* (falkáját) énekl meg. A számadó és bojtárja sokszor 500–600 juhot is őrzött. Ilyenkor a számadóra maradt az anyafőka, az öregfőka, a bojtár pedig a ridegfőkára: ürüre és a fiatal nemzedékre vigyázott. „Az ürűfalka ivartalanítva van. Ezek az ürük csak gyaptyunak vannak. Nem fiadzik, gyaptyut még jól hoz” — magyarázza Farkas Antal, Bándon. Vezérürinek a pásztor az olyan birkát választotta ki, amelyik a főka élén járt, ennek nevet is adott rendszerint. Hogy magához szelídítse, gyakran elemőzsiájának maradványával is megkínálta, valóban olyan lett, mint a „kezes bárány”. A vezérürű nyakába került aztán a messzehangzó *gyönyörű szép csengő*. A birkafalka a vezérürű szagát és a csengő vagy a kolomp hangját követve együtt maradt. Nyáron meg sem várták a napkeltét, hajnalban kint legelt már a főka, éjszakára pedig *akolyba, akóba*, akolba zárta a juhász.

1.

Pécsely, Klárapusztá 1969 — Ihász János, 1919

*Rubato*  $\text{♩} = 102$



Széppusztai nagyakolyba voltam én, de  
Szép pusztán hatszáz bir-kát ő-riztem én a  
Hat száz közül csak egy vezér ü-nüm volt,  
Azon is egy gyönyörű szép csen-gő volt.

2. Harmat esett Gábor üru szarvára,  
Hej, tē kislány, mért adsz juhász szavára?! Ejde  
Mert a juhász megcsalja ja gyöngē szivedet,  
Elvēszi a szép léányéletedet!

2.

Kapolcs, 1969 — Kálmán János, 1896

*Tempo giusto*  $\text{♩} = 90$



A fő-kámba há-rom ve-zér ü-rü van,  
Mind a hármon ha-ra-mi-a csen-gő van.  
Ol messzi-re hal-lik an-nak a szól-lá-sa  
Mint a babám keser-ves zo-ko-gá-sa.

2. Átalmēnnēk a fekete tēngērēn,  
Hatszáz üru legelēs az ott a rétēn.  
Kiszakítottok abból harminc darabot,  
— Netēk, lányok, ti is ruházkodjatok!

3.

Hegyessd, 1965 — Kiss Zsigmond, 1930

*Tempo giusto*  $\text{♩} = 120$



E-sik e-ső ve-zér ü-rüm szar-vá-ra  
Ne higgy kis-lány ju-hász le-gēny sza-vá-ra!  
Mert a ju-hász megcsalja a szive-det,  
El-vē-szi ja ha-ja-don é-le-tē-det.

2. Tizenhárom fodor van a szoknyámon,  
Azt gondoltam, férjhezmēgyēk a nyáron.  
Kettőt-hármat légvágatok belőlle,  
Mert már látom, sēmmi sēm lēsz belőlle.

3. Általmēntem a fekete tēngērēn,  
Hatszáz üru legelēsztēt a rétēn,  
Kiválasztok abból harminc darabot,  
— Netēk, lányok, ti is ruházkodjatok!

4.

Aklipusztá, 1952 — Farkas Antal, 1899

*Tempo giusto*  $\text{♩} = 112$



Za-va-nos a Cuha vi-ze nēm tisz-ta,  
Rá hajtom az ü-rü-fő-kám nēm issza.  
Hogy is in-ná, mi-kor ol-lan za-va-nos,  
Nēm va-gyok én még a rózsámnál sza-ba-dos.

A pásztorok minden szavából kiderül, hogy szeretik a rájuk bízott jószágot. Vele éreznek, kedvére tesznek, óvják a forró naptól. Kedves barmairól beszél a következő dalban is a juhász s megemlíti hűséges segítőtársát is, a kutyáját. — De sok lőtástól-futástól is menti meg gazdáját a jól betanított kis pumi! Csupa szem, csupa fül, úgy figyel a gazdájának minden mozdulatát, szavát. De nemcsak figyel, érti is.

„Ergy, elejbe, tē! Hajtsd vissza űket, tē!” — kiáltja neki gazdája, s már vágta is, sokszor négy-ötszáz méterre is, letereli az országútról az odatévedt főkát, megkerüli ügyesen a szétszéledt nyáját, csaholja, csipkedti a lemaradókat. Mikor feladatát végzi, közben is gyakran pillog gazdájára s várja annak további, helyeslő biztatását. — Nem csoda, ha dalai-ban is megemlegeti a pásztor:

5.

Zirc, Tündérmajor 1952 — Dömötör Ferenc, 1879

*Tempo giusto*  $\text{♩} = 108$



Ha ki-hajtok a tün-dé-ri dombok-na,  
Rá-tá-maszkó-dom az őrző bo-tom-na.  
Onnan né-zek a kedves bar-ma-im-na,  
Csak úgy nézēm, millen szé-pen le-gel-nek.

- Bodri kutyám ide hívom énmellēm,  
— Tereld ide a nyájomat elejbéim!  
Bodri kutyám oly igazi hű állat,  
Esküdőre mazs vitték a babámat.

Tempo giusto  $\text{♩} = 108$

- Sa - jó kutyám, jaj de mélyen a - lu - szol,  
Nem láttad-e a ró-zsámat va-la - hol?  
- Láttam bi-zon, egy nagy nyár-fa fő-vé - ben,  
Csa-tos i-ma könyve volt a ke-zé - ben.

2. Tisza vize kiöntött a legelőn,  
Volt már nekém, van is nekém szeretőm.  
— Hallgass, juhász, merre szól a rézkolomp?  
Nem láttad-é a rózsámat valahol?

A régi időkben a fókát Szent György napján (ápr. 24.) hajtották ki először s kinn is maradt Szent Márton napja körüli időig (nov. 11) — az időjárástól függően. Vannak akik azt állítják, hogy egész éven át is kint időztek. A pásztor tisztálkodási lehetőségei ilyenkor nem voltak éppen higiénikusnak mondhatók. Élelemből sokszor egy hétre valót vittek ki a számukra, oly messze elkerültek a falutól, tanyától. Az öreg számadó is sokszor magára hagyta a bojtárt a nyájával meg a kutyájával. Ilyenkor aztán a nótái meg a furulyája vigasztalták. Sokszor eszében járt a kedvese is, de egyelőre csak nótáiban álmolta maga mellé. Vajon hűséges-e? Kitart-e mellette? — Ilyenkor készítette számára oly sok művészettel, aprólékos gondnal, fantáziával gazdagon a faragott tűtartókat, tükrösöket, dobozokat.

Tempo giusto  $\text{♩} = 96$

Hej, ju-há - szok, ju-há - szok,  
De szennyes a ga-tyá - tok!  
<sup>1)</sup> Ta-lán nincs is ba-bá - tok,  
<sup>2)</sup> Ki fe - hé - nit - sën rá - tok.

Parlando

Be - ze - ré - di ü - rü nyá - ja,  
Ne - ki - te rüft a bal szár - nyo  
Én va - gyok an - nak bojtár - ja,  
A szá - ma - dóm a csár - dá - ba.

2. 'gy Isten jó nap, jó bojtárom!  
Van-é károm? Elcsinálom!  
— Nincsen károm, de nem is léssz,  
Míg a nyáj a kezemen léssz!

A század elején a birkákat évente kétszer megnyirették, mostanában már csak egyszer nyírják őket. Ezért a nyírásra nyár elején és augusztusban hazahajtott a juhász, A birkanyíró menyecskék, juhásznék ha otthon végeztek, fölkeredtek s messzi uradalmakra is elmentek dolgozni. A munkabér mellé kijárt a liter bor is naponta, így itt a hangulat mindig vidám volt, különösen pedig a befejező áldomáson. A szentgáli nyíróasszonyok énekeltek ilyenkor Akliban a következő dalt:

Élős olló a kezembe,  
Pöngő csörög a zsebembe,  
De mivel a vasut drága,  
Gyalog megyünk é Széngálra.

A „Három ürü nem nagy fóka” dallamára (Ld. a dudánóták között a következő közleményben.) De előkerültek ilyenkor a többi mulatónóták is:

Rubato

Mi - kor a ju - hász bort i - szik,  
Szür - ke sza - már szo - morko - dik.  
Né szo - mor - kodj, szür - ke sza - már,  
Majd el mé - gyünk a nyáj u - tán.

A pásztorok nem szerették birkáik között a fekete foltosat. Ha baráti lakomára került a sor, a babost, a fekete gyaptyusat keresték, vagy azt, amelyiknek ügyis valami testi hibája volt: kergesség gyötörte: kavargós volt —, azt ették meg.

Következő dalunk is erről ad hírt. Régiségét az is igazolja, hogy a bort akkor még nem üvegen, hanem tömlőben tartották!

Pécseley, Klárapusztá 1969 — Ihász János, 1919

Rubato

Van egy he - te vagyis há - rom,  
Hogy a szám - a - dó - mat vá - rom, hej de  
jA - mon - nanda jön hej de (számár há - ton,  
kerék - pá - ron,  
A - mind lá - tom gyócsqa - tyá - ban.

2. 'szongya: Jónapot, édes bojtárom, hej de,  
Kérdözém, hogy van - e károd? Hej de,  
Tudom, addég nem lesz károm,  
Mig tē leszél a bujtárom!
3. — Van - e jó bor a tömlőbe?  
Hus a bográcsba mégfőve?  
— Nincsen borom a tömlőbe,  
Sēm hus a bográcsba mégfőve. 'szongya:
4. — Ergye, fogd még azt a babost,  
A legszēbbik nagyharangost!  
Kutyánk észí még a vérét,  
Zsidó mégvēszi ja bőrét.

A másik régi mulatónótában Veszprém városának régies kiejtése szerepel még: Beszperémnek mondta az énekes. A másik érdekessége e dalnak, hogy mindegyik dallamsort megszakítja egy nem énekelve, hanem beszélve elmondott kis szövegszakasz.

## 11.

Zirc, 1954 — Kurdy Rudolf, 1883

Tempo giusto  $\text{♩} = 108$

Lē - é - gēt a beszke - ré - mi... hej Mózi! Azt a  
Jordán vízben még nem kérésztálkedēt  
őrgyélusát az őregapéd -  
nak...  
Giusto  
csár - da.

(Beszélve)

Vi - gyázz, kislány, mert mégcsap a ...  
— én vagyok a gróf  
Erdődy juhásza.  
El litért abbul az  
ötvenesbűl! —  
lāng - ja.

(Kérdözve)

Nēm fé - lēk én a csár - da...  
Lēsz? Nēm lēsz?  
lāng - ja - tól.

(Kírdítva)

In - kēbb fé - lēk Gyere haza Bandi! —  
ba - bām ha - rag - ja - tól.

A juhász fizetése fejében a közös főkában ott őrizhette a maga juhait is. A számadónak 50—60, a bujtárnak huszonöt - negyven birkát lehetett tartania. A bojtárt a számadó fizette, ő gondoskodott teljes ellátásáról, mosatott, varratott rá és élelmezte. Azért ment hát számarháton a már hetek óta magányosan kint levő bojtárja meglátogatására, hogy számarán kiszállítsa a szükséges élelmet.

Nem csoda, hogy nagy volt a felháborodás, még a nótába is belekerült, mikor a juhászok birkatartási jogát megszüntették az uraságok. Ezzel a juhász személyes érdekeltsége is megszűnt abban, hogy minél jobban tartsa a főkáját. A birkatartási jog visszavonása jelentős kárral járt a juhászra nézve, ezért oly fenyegetők a most következő dalok. 2. versszakai. A dal két változatban került gyűjtőfüzetembe.

## 12. 13.

Aklipusztá, 1952 — Farkas Antal, 1899  
Szentgál, 1969 — T. Molnár István, 1891

Tempo giusto  $\text{♩} = 108$

12. Ha - rag - szik a ju - hász,  
13. Szó - mo - rú a ju - hász,  
Hogynincs birka - tar - tás,  
Mert nincs bir - ha tar - tás.  
Mēgi - ri - gyel - ték az u - rak  
Mēgi - ril - lēt - tük az u - rak  
A nagybucu - já - rást.  
A nagybucu - já - rást.

12/2. Nē haragudj, juhász,  
Lēsz még birkatartás!  
Maj ha az uraság birkái  
Egymást koszulgatják!

13/2. Mēgvidull a juhász  
Lēsz itt birkatartás! Ha  
A vármēgye főurai, ha  
Főlaggatják egymást!

## Beborul az ég

A pásztor munkája felelősségteljes. Nagy értéket képvisel a rábizott jószág, nagy érték a legelő körül elterülő szántó - földek termése is. Elég, hogy egy szép szemű kislány kedvéért fél órára megfelelkezzen a főkájáról, vagy elszundítson kicsit a hajnalban fölkelte legény, máris tilosban a jószág. Ilyenkor a károsult föld tulajdonosa a saját aklába hajtatta be a birkát, s míg az okozott kárt meg nem térítették, nem adta vissza azt. De nemcsak a nyáj került fogságba, áristomba ültették a bojtárt is. A pillanatnyi lazaságáért, hanyagságáért nagy árat kellett fizetnie!

14. 15. 16.

Aklipusza, 1952 — Magyar József, 1874

Parlando

Az is két he - te vagy há - rom ,  
 Hogy a szá - ma - dót nem lát - tam .  
 Lám, o - débbgyűn, sza - már - há - ton ,  
 Al lesz a szá - m - a - dóm, lá - tom .

Száz fo - rint az á - ra ,  
 Ró - zám a gaz - dáj - jo .  
 Két a - rany bö - tü - vel  
 Van ne - vem rá - vág - va

Az is nagy baj volt, ha lucernaföldre vagy friss lóherére kapott a nyáj, fölfújódott tőle. Nagy volt a kár! Hosszú, sokszor bizony a börtönben, akasztófán végződő eseményláncolatoknak ilyen pillanatnyi vigyázatlanság, gondatlanság volt a kiindítója. Bár e most következő dal pásztora: Juhász Andor sem akart *duhaj* lenni, mégis Zala, Somogy üldözött betyárja vált belőle.

17.

Pécsely, 1969 — Molnár Jánosné, 1891

Parlando

-Pis - ta, Pis - ta, Ju - há sz Pis - ta!  
 Hol az a szép ü - rü - fol - ka ?  
 -Be van hajtvá a ti - los - ba,  
 Bujtár - ja az á - ris - tom - ba .  
 Be van hajtvá a ti - los - ba,  
 Szilá - qyi bi - ró - ná szól a csengő raj - ta .

Poco rubato  $\downarrow = cca 72$   
 hej de , Mi - kor ju - há sz - le - gény vol - tam,  
 Forrás - kút - nál el - a - lud - tam .  
 A ju - ha - im kár - im mēn - tek,  
 Jaj de na - gyon sok kárt tēt - tek .

2. Kettő-három föl puffadt,  
 Rajtam az ur kiadatott:  
 Olyan elbocsájtót adott,  
 Sēhol be nem fogadhattak. *De*
3. Ekkor duhaj még sē lettēm,  
 Csak disznókkal kereskēdtem.  
 Mikor mēntem Somogy felē,  
 Kilenc zsandár jōtt elejbēm. *Hejde*
4. Csak azt kērdik, hovā mēgyēk,  
 Hol az utazó - levelem?!  
 Belenyūtam a zsebēmbe,  
 Piszto ly kerūt a kezembe.  
 Őtöt - hatot mellbelōttem: } Az utolsó 2 sor  
 Itt az utazó - levelem! } dallamára
5. Én Istenēm, mit csináljak?  
 Szaladjak - ē, vagy megálljak?  
 Ha elfutok, agyōnlōnek,  
 Ha mēgállok, mēgkōtōznek. *De*
6. Juhász Andor az én nevem,  
 Zala, Somogy nēm bir velem,  
 /:Zala, Somogy engēm nēm bānt,  
 Pógároknak nēm tēttem kárt. /:

Az első, forráskutas versszakot másként is énekelték:

Tempo giusto  $\downarrow = 72$   
 Is - me - rem a csengőt,  
 Vót is a ke - zembe,  
 Az eg - ri vá - sár - bo  
 Vēt - tem az ü - rüm - re .

## Aklipuszta, 1952 — Magyar József, 1874

Parlando

Mi - kor ju - hász - gye - räk vö - tam,  
 For - räs - küt - ná el - a - lud - tam.  
 Föl - íb - red - tem íj - fiél - táj - ba,  
 Egy ü - rüm sincs a hál - lás - ba!

Abból is mindig baj lett, mikor a mulatozásra, a kedvesére a cifra szürre többet költött a pásztor, mint amennyire az erszénye futotta. Ilyenkor aztán éjszaka elhajtott a másik fókájából néhányat. Korán kezdték ezt már: bojtár korukban. A kárvallott juhász sem szaladt a törvényre, visszazerezte valahogy, vagy szerzett helyette másikat. Ők ezt abban az időben nem tartották bűnnek, sőt virtusként emlegették. „Akkor av vót a valamire való pásztor, aki minné ügyesebb vót, máma még má egész kicsinységér is légyalázák az embért” — panaszkodott nekem méltatlanul az egyik nyolcvan év körüli fogatlan pásztorom, Tótvázsonyban. Az éjszakai kalandok után azonban, akár bevallotta, akár nem, szorongva várta a pásztor a napok múlását.

## 19.

## Szentgál, 1969 — T. Molnár István, 1891

Poco rubato  $\text{♩} = \text{cca } 120$

Le - ve - le - gyött a ju - háznak, ki - löl - te a hi - deg.  
 Kétszáz ü - rü az ál - lás - ban mégin - ná a vi - zet.  
 Gyere, babám megy vi - zet né saj - náld az erő - det!  
 Még - há - lá - lom va - la - mi - kor, ha lé het

## 20. 21. 22.

Szalafő, Vas megye 1968. — Furján Kálmáné, 1901.  
 Aklipuszta, 1965 — Vind Jakab, 1909  
 Hegyesd, 1965. — Kiss Zsigmond, 1930

Tempo giusto  $\text{♩} = 102$

20. Ha föl - megyek a sü - me - gi nagyhagyra,  
 21. Ném a - kar a ve - zér - ü - rü le - gal - ni,  
 22. Ném a - kar a ve - zér - ü - rü le - gal - ni,

Le - te - kin - tük a nyá - jom e - le - je - re  
 A csén - gő - jét szo - mó - rü - jjan péngé - ti.  
 Csöngé - tlyü - jét ha - ra - gossan zörge - ti.  
 Nem hal - lom a ve - zér - ü - rüm ko - lomp - ját,  
 I - de - gën sza - got é - röz a pusztá - ba,  
 I - de - gën sza - got é - röz a pusztá - ba.  
 Szép zöld er - dő mind el - vé - szí a hang - ját.  
 Hát - ra - néz - zék. Hat zsandár jön u - tán - nam.  
 Vissz - sza - te - kint, két zsandár jön u - tán - na

- 20/2. Ném akar a rézkolompos legelni,  
 Rézkolompját szomorúan zörgeti.  
 Idegen szagot érez a pusztábo,  
 Hátratekint: Száz zsandár jön utánna.
3. Csak azt kérdi örmester ur, kapitány:  
 — Hová való születés vagy, tő bolyár?!  
 — Születisém Veszprém megye, Bakonyvár,  
 Ott nevelt föl engem az édesanyám.
4. Száz zsandárnak nincsen annyi hatalma,  
 Hogy engemet nyájamtól elhajtana,  
 Engem addig el nem hajt a nyájamtól,  
 Mig számadó ki nem jön a pusztából.
5. De a bojtár nem vette ezt tréfára,  
 Rézfokosát föltette a vállára,  
 — Kutya zsandár! Rakt lő a fegyveredet,  
 Mert ha nem, hát kiontom a véredet!

Bár a most közölt dalt Vas megyében gyűjtöttem, szövege kétségtelenné teszi, hogy e tájon keletkezett, ez indokolja, hogy felvettem gyűjteményembe.

- 21/2. Három águ ostor van a kezébe,  
 Olyant vág a szégén bojtár fejére, hogy  
 Lébukott a szamarárul a földre.
3. Ezt a bojtár nem vette már tréfára,  
 Fölpattant a szamarának hátára,  
 — Zsandár uram, még ne üssön már többet, mer  
 Fogom baltám, rögtön lévőgom kendét!
4. Erre azt feleli a cséndérkáplár:  
 — Hova való születés vagy, tő bojtár?  
 — Veszprém megye, Akli pusztá a hazám,  
 Árván nevelt engem az édesanyám.

5. — Eredj bojtár, eredj most mielőttünk,  
 Odahajjunk, ahová mi akarunk!  
 — Zsandár uram, nyájamtul el nem megyék,  
 Míg a kedves gazdámval nem beszélék.

6. — Elment a tő gazdád már a pusztáról...  
 Elbucsuzok én a selymés fokámtól: *de*  
 — Isten veled, selymés fókám, elmegyék,  
 Vagy meghalok, vagy a rózsámé leszék!

22/2. Zsandárkáplár azt kérdézi izibe:  
 — Mondjad, betyár, hol a születéshelyed?  
 — Bakonyerdő, Dabos pusztá a tanyám,  
 Ott nevelt föl engém az édesanyám.

A börtönbe vonuló pásztor után semmi sem marad, csak a nyája, meg életének keserű tanulsága. Úgy érzi, hogy őt nem romlottsága juttatta ide, hanem az őt körülvevő társadalom kegyetlen törvényszerűsége — s mindezt milyen egyszerűen fejezi ki most következő dalának két utolsó, rövidke verssorával:

23.

Szentgál, 1969 — T. Molnár István, 1891

Dallamát ld. a 34. sz. dalnál!

1. De Vezérürüm az út mellett,  
 Mind lélegelte ja fűjet.  
 Jóbarátom vigyázz rájja, *mer*  
 Fogva esett a gazdájja. *De*

2. Barátaim, vigyázzatok,  
 Hogy ti is így né járjatok!  
 Mert nem nézik a szépségtéket,  
 Elvész az életéket.

3. Szépségem és dörékségem  
 Mégégyez a természetemmel.  
 Mégis ez a huncut mégye  
 Ráehült az életémre.

É dal ugyancsak Szentgálról származó variánsa dallamában és utolsó versszakában tér el főként a most közöltől.

24.

Zirc, 1953 — Papp József, cca 1903

Parlando

Ve-zér ü-rüm az út mel-lett  
 Gyöngyen lege - li a fű-vet.  
 Fog-va e-sett a gaz-dá - ja,  
 Jó ba - rá-ti vigyáz rá - ja.

2. Jó barátaim, vigyázzatok!  
 Hogy ti is így né járjatok!  
 Ném nézik a szépségtéket,  
 Elvész az éltéteket.

3. Irigyeim sokan vannak,  
 Mint a kutyák, ugy ugatnak.  
 El akarnak veszejteni,  
 Jó az Isten, ném engédi.

### III. KANÁSZDALOK

A sertésenyésztésnek a Bakonyban még régebbi hagyományai vannak, mind a juhászatnak. A rideg disznófoka régen májustól szeptemberig kinn élt, kinn hált az erdőn, míg a malacsereget naponta hazahajtották. Mikor a kanász kihajtani készül, vállára csapja ólombeöntéses karikás ostorát, nyakába kanyarítja a tarisznyáját, hóna alá veszi jó, somfából készült furkósbotját, kezébe fogja csont- vagy bádogkürtjét, s nagy hangosan: durrogtatással, kürtszóval járja végig a falut, jelzi érkezését. Erre nyílnak ki az ólak s verődik össze a *disznófoka*. Néha néhány kecske is csatlakozik hozzájuk.

Van olyan kanász, amelyik még ma is magával hordja *valaskáját*, kanászbaltáját, melyet balkezükre, vagy vállukra akasztva szoktak viselni. Olyan volt a valaska feje, hogy az onnan nem esett le. Ezt a kanász önvédelmi célokra is használta. A szentgáli kanász, *T. Molnár István* drámai elevevénssel mesélte el, mint támadta meg őt 32 éves korában a Kőrishegy tövében Szépalmapusztán egy vadkan, mikor disznai görögtek. Bátorsága, lélekjelenléte és valaskája mentették meg az életét. E kanászbaltát egyébként a kanásztánchoz is felhasználták, mikor furkósbotjukat s valaskájukat tették le a földre X alakban, s annak szárai közt cifrázták lépéseiket.

A kanászok dalai ugyanabból az élményanyagból merítenek, mint a juhászokéi, de ők *szép malacfókájukat* éneklük meg. Szerepel dalaikban a *gica* vagy *gicár*, mely olyan kis bongyor, *kondor* szőrű disznót jelent, melynek hátán a szőre felfelé áll.

25. 26.

Olaszfulu, 1952 — Esső István, 1902  
 Balatonszőlős, 1969 — Szántó Istvánné, 1918

Tempo giusto J. 96

25. Ka-nász vagyok, ka-nász,  
 26. Bé-rés vagyok, bé-rés,  
 De má el-sze-göd-tem.  
 De már el-sze-göd-tem.  
 Sej, itt az új-esz-ten-dő,  
 Sej, itt az új-év  
 jón a fogat ér-tem.  
 jón a fogat ér-tem.

25/2. Sajnálom nyájamat,  
Szép malacfókámat,  
Sej, cifra ostoromat,  
Barna kis babámat!

26/2. Sajnálom ökrömet,  
Cifra ösztökémet.  
Göndörhajú  
Barna szeretőmet.

27.

Pécsely, 1969 — Molnár Jánosné, 1908

Tempo giusto  $\text{♩} = 102$

I. Tur a dísz-nó, ha gyöp-re mé-hat,  
II. Tur a dísz-nó, ha gyöp-re mé-hat,

Tar-tok én sze-re-tét, ha lé-het.  
Tar-tok én sze-re-tét, ha lé-het.

Ha tar-tok is, csak ol-lant tar-tok,  
Ha tar-tok is, csak ol-lant tar-tok,

A - ki - vel bő - csü - le - tét val - lok. De  
A - ki - vel bő - csü - le - tét val - lok.

Két krajcárom volt, elástam,  
Mégizzadt a torkom — fölástam.  
/:Igy jár, aki mindig bort iszik,  
Míg a temetőbe nem viszik!:/

Igen népszerű a kanászok között a következő dal is, melynek három variánsát jegyeztem fel.

28. 29. 30.

Aklipusza, 1952 — Vind Jakob, 1909

Farkas Antal, 1899 (4., 5. vsz.)

Veszprém, 1962. — Tamás István, 1936  
Pécsely, 1969. — Szakonyi Ferencné, 1900

Tempo giusto  $\text{♩} = 102$

28. Hej, ka-ná-szok, ka-ná-szok,  
Poco rubato

29. Hej, ka-ná-szok, ka-ná-szok,  
Tempo giusto  $\text{♩} = 106$

30. Hej, ka-ná-szok, ka-ná-szok,

De szeny-nyes a gatyá-tok!  
De zsi-ros a ruhá-tok!

Van é szeny-nyes gatyá-tok

Ta-lán nin-csen ba-bá-tok,  
3) Ta-lán nin-csen ba-bá-tok,  
Ha nincs szennyes gatyá-tok.

Ki fe-hé-rit-sén rá-tok!  
Ki fe-hé-rit-sén rá-tok,

Ném is vagy-tok ka-ná-szok!

28/2. Hej, kikelet, kikelet,  
Fujjál nekém jó szelet!  
Fujjál nekém, szépét, jót,  
A szeretőm is az vót.

3. Most jöttem még Gyuláról,  
A gyulai vásárról.  
Kilenc gicárt hajtottam,  
Magam is elfáradtam.

4. Elfáradt a jobb karom,  
Kivel babám takarom,  
De még jobban a lábom,  
Kivel a csárdást járom.

5. Mos' jöttem a tanyáról,  
Hullik az makk a fáról,  
Üngöm gatyám de szennyes,  
Magam vagyok szerelmes.

29/2. Hullik a makk a fáról,  
Most jövök a tanyáról,  
Üngöm, gatyám de szennyes,  
Magam vagyok szerelmes.

3. Hej, kikelet, kikelet,  
Fujjál nekem jó szelet,  
Fujjál nekem szépét, jót,  
A szeretőm elhagyott.

30/2. Most jöttem a tanyáról,  
Hullik a makk a fáról,  
Kisangyalom, ha lehet,  
Hozd el az ebédemet!

3. A pécselyi határon  
Gulyás lészék a nyáron.  
Ingem, gatyám de szennyes,  
Magam vagyok szerelmes.

Csak éjszaka látogathatja meg kedvesét a kanászlegény,  
hisz minden nap kihajt, csak a sátorosünnepeken maradhat  
otthon: karácsony, pünkösd napján fél nap, húsvétkor jár  
csak neki egész nap szabadság. Hosszú út után kocogtat éj-  
szaka a kislány ablakán.

31.

Hárságy, Szentgál, — 1952 — Tóth Imre, 1892

*Poco rubato*

Há - rom é - le van a ré - ten a sás - nak,  
Tü - ni - ká - ja van a mos - ta - ni lány - nak.  
Tü - ni - ká - ja gőnd - ró - dik a fa - rán,  
Ka - nászgye - rek ko - pag - tat az ab - la - kán.

2. — Édesanyám, nem tudok elalunni,  
Legint hallok az ablakon beszéni.  
Édesanyám, eresszen ki hozzája,  
Messziről gyött, né fáradjon hiába!

3. — Ráérsz tē még, édes lányom kimenni,  
Ráérsz tē még a leginnyel beszéni!  
— Tudom, anyám, tudom, hogy még ráérek,  
Azt is tudom, hogy nem sokáig élék.

32.

Jásd, 1954 — Prinz Józsefné, 1892

*Tempo giusto*

Szj - jel mént a lēvén - du - la,  
Jó sza - gú, de jó - sza - gú,  
Hát tē, szeginy kanász - le - giny,  
Mi - kor mész el a ba - bád - hó ?

2. — Majd elmegyék szombat este,  
Kinek mi gondja rája,  
Megölelēm, megcsókulom  
Kanászleginy módjára.

A mások főkáját a kanászlegény is megdézsmálta. Nagy,  
lelógó fülű *siska-disznókra, gica-ártányokra* fájta a foga, de ha  
az ő főkája kevesbedett meg, hidegvére akkor sem hagyta el:  
*Maj meglészēm... maj megszērēm...* jelenti ki minden méltatlankodás és ijedelem nélkül.

33.

Zirc, Tündérmajor 1952 — Dömötör Ferenc 1879

*Pariando*

Kanász vó - tam, kanász lé - szék,  
Há - rom sis - ka disz - nót szer - zék  
Ha jel - lop - jdk, még maj szer - zék,  
Mé - gis ka - nász - gye - rek lé - szék!

34. 35.

Szentgál, 1969 — T. Molnár István, 1891

*Poco rubato*

34. Ka - nász vol - tam, ka - nász lé - szék,  
35. hejde, Mi - kor ka - nász - gye - rek vol - tam,  
25. de Ve - zér - ű - rüm az út mel - lett

Ki-lenc gi-ca ár-tánt szer-zék.  
For-rás-kút-nál el-a-lud-tam.  
Mind lé-le-gel-te a fű-jet.  
Ha el-lop-ják, mé-gin szer-zék, de  
Föl-éb-red-tem éj-fél-táj-ba,  
Jó ba-rá-tom, vi-gyázz ráj-ja, mer  
A-zér még-is } ka-nász lé-szék.  
Jó-vó-re is }  
Egy dísz-nóm sincs az ál-lás-ba.  
Fogva e-sétt a gaz-dáj-ja.

36. 37.

Hárságy, Szentgál, 1952 — Tóth Imre, 1892  
Pécseley, 1969 — Szakonyi Ferencné, 1900

Parlando

36. Mi-kor ka-nász-gye-rék vó-tam,  
37. Mi-kor ka-nászye-rek vol-tam,  
For-rás-kút-nál el-a-lud-tam.  
For-rás-kút-nál el-a-lud-tam.  
Föl-éb-red-tem éj-fél-táj-ban,  
Föl-éb-red-tem éj-fél-táj-ba,  
Egy bar-mom-sincs az ál-lás-ban.  
Egy gi-ca sincs az ál-lás-ba

36/2. — Kelj fő, kanász, nē aludjá,  
Elveszett a gica-ártány!  
— Nēm aluszok, csak heverék,  
Nēm is igaz, hogy elveszött.  
Ha jelveszött, maj meglészen, } Az utolsó két sor  
Azér mégis kanász lészék! } dallamára

37/2. — de Kelj fél, kanász, nē aludjál!  
Elveszett a gica-ártány!  
— Ha elveszett, maj megszerzēm,  
Azér mégis kanász lészék!

Irigyeim sokan vannak,  
Mint a kutyák, ugy ugatnak,  
El akarnának veszteni,  
Jó az Isten, nēm engedí!

A pásztor legszebb ruhadarabja régen a cifraszúr volt. A juhász szűrének az ujja is bele lehetett öltözni, a kanász szűrének ujja viszont be volt fenekelve: itt tartotta pásztor-késztségei egy részét. Ma már szinte alig emlékeznek rá, csak a nóta idézi e pompásan díszített pásztoröltözék emlékét.

38.

Tés, 1953 — Zugor Dániel 1897

Tempo giusto 4 = 126  
Cif-ra szű-röm szég-re van a-kaszt-va,  
-Gye-re, babám, akaszd a nya-kam-ba!  
Igy is, úgy is ott an-nak a he-lye,  
Sej, még az ij-jé be-ta-kar-lák ve-le!

2. Jó bort iszik a báró, ja báró,  
De még jobbat a kocsmába járó.  
Én is iszom világéletemben,  
Sej, penészt nēm ver a pénz a zsebemben!

A kanásztáncokkal s az igen gazdag kanászkürtdallam-  
anyaggal a hangszerekről szóló fejezetben foglalkozunk majd.

#### IV. GULYÁS ÉS- CSIKÓSDALOK

Gulyás- és csikósdalokból jóval kevesebb van, mint a juhász- és kanásznótákból, azért ezeket egy fejezetbe vontuk össze, ezen belül azonban egymás utáni sorrendben tárgyaljuk őket.

A mai városi ember számára már összekeveredik a gulyás és a csordás szavak jelentése. A gulyás azokat a marhákat őrizte, melyekre otthon nyáron nem volt szükség: a növendék-marhákat, borjúkat, üszöket, tinókat. E rideg gulyát májusban hajtotta ki a gulyás és kinn maradt velük október végéig. Tűző meleg, szakadó eső nem ártott nekik.

A csordás vagy tehenes a teheneket legeltette, mindennap hazahajtott a fejés, a szoptatás miatt.

A gulyás, csordás furkósbotlalt járt, akárcsak a kanász. Mikor megpihent, megtámasztotta magát a furkósbotjával, úgy farigcsált, vagy szemlélődött. Felszereléséhez tartozott még börtarisznyája is.

Az ő érkezését a gazdák a kolompok, vagy amint ők nevezik: a harangok szavából tudják meg. Ezekről azonban majd a pásztorok hangszerei című fejezetben szólnunk részletesen.

A gulyásnak a csorda mellett igen sok lótni-futnivalója akadt, csak délben pihenhetett meg, mikor dillőre: delelőre hajtotta jószágát. Ilyenkor ért rá kicsit furulyázni vagy farag-

ni. — Fárasztó feladatai közé tartozott az itatás: száz-százötven marha számára bizony sokszor meg kellett buktatnia a gémeskút vödörét.

Dalaik hasonló gondolatkörben mozognak, mint az előző pásztordalok. Érdekes, hogy e dalok közt nem esik szó a marhák elkötéséről, elhajtásáról.

39.

Zirc, 1965 — Lénárt Jánosné cca 1890

Rubato

Es-te van már o-ko-no-dik,  
Gu-lya-mé-nés ta-ka-ro-dik.  
Lé-hul-lik a nyár-fa-le-vél,  
Ho-vá lész a bé-tyár-le-gény.

40.

Pécsely, Klárapusztá 1969 — Ihász János, 1919

Rubato  $\downarrow$  cca 90

Kon-do-ro-si gu-lya-ál-lás,  
Faj de ne-héz a ka-szál-lás!  
Könnyebb egy lányt megö-lel-ni,  
Mint egy sar-jú-ren-det vág-nyi.

2. Csongorádi gulyáslegény,  
Vizbefulladt, mēghalt, szegény.  
Szomgyan delel a gulyája,  
Itassa még a babája!

3. — Mēgitatnám, de nēm merēm,  
Nagy a vödör, nēm emellēm.  
Mert ha jén azt mēgemellēm,  
Megöl engēm a szerelēm!

41.

Pécsely, Klárapusztá 1969 — Ihász János, 1919

Tempo giusto  $\downarrow$  78

Ki-haj-tom a gu-lyám a gyöp-re,  
Ma-gam is ki-me-gyek mel-lé-je.  
Míg a gu-lyám a ré-ten szé-pen le-ge-lész,  
Mel-let-tem a ba-bám he-ve-rész.

42.

Veszprém, Dózsaváros 1963 — Tamás János, 1924

Tempo giusto

Ha ki-haj-tom a gu-lyám a rét-re, hejde  
Ma-gam is ki-me-gyek mellé-je, hejde  
A gu-lyám a ré-tən gyöngyen le-ge-lész,  
Mel-let-te ja ba-bám he-ve-rész.

Csikóskokat a Bakonyban csak Farkas Antal bándi, azelőtt akli juhásztól hallottam emlegetni. Az ő édesapja volt a zirci apátság ménésének csikósa, cifra ostornyelét ma is szeretettel őrzi. Ma Ménésjáráson és Kerteskőn van a Bakonyban állami csikótelep, mely 1949 körül települt.

Vajkay Aurél szerint a régi csikósoknak állítólag csörgős botja volt. Ha egyszer megdobta vele a lovat, később elég volt már csak megráznia s a ló máris hallgatott a figyelmeztésre. Nekem csörgős botról nem tetek eddig említést a pásztortok.

Három csikósdalt jegyeztem le, ezek egymás variánsai.

43. 44. 45.

Borzavár, Szépalmapusztá 1954 — Vörösházi Magda, 1936

Pécsely, Klárapusztá 1969 — Sótanyi János, 1900  
Borzavár, 1954 — Dombi Jánosné, 1890

Tempo giusto  $\downarrow$  112

43. Lént Má-né-sén csi-kós-le-gény lé-szék én,  
44. Túl a Ti-szán kis gúnyhó-ba la-kom én,  
45. Túl a Ti-szán pi-ciny háx-ba la-kok én,  
Har-minc-há-rom csi-kót le-gel-te-ték én.  
Har-minc-há-rom csi-kó-ra vi-gyá-zok én.  
Har-minc-há-rom csi-kót le-gel-te-ték én.  
Gya-re, ró-xsám, te-reld még a csi-kóme-le-jét,  
Er-je, ba-bám, te-reld még a ménés-e-le-jét,  
Er-je, ba-bám, te-reld még a ménés-e-le-jét,

Lé ne le-gel-je a ró-zsa le-ve-lét!  
Lé nē le-gel-je ja ró-zsa le-ve-lét!  
Nē le-gel-je lé a ró-zsa le-ve-lét!

- 43/2. Rózsa, rózsa, bazsarózsa levele,  
Miért nevet minden lánynak a széme?  
Mert az enyém mindenre tud, tyuhaj, nevetni,  
Azt is tudja, mélyiket kell szeretni!
- 45/2. Tőjarózsa elvirágozik messzire,  
— Gyűj el hozzám kisangyalom estére!  
Ülj le az én piciny ágyam, tyuhaj, szélire,  
Hadd zárjam be bús szívemet örökre!
3. Nincsen hideg, mégis befagyott a tó,  
Miből iszik kis pejlovom, a fakó?  
— Gyere, babám, vágd be néki, tyuhaj, a jeget,  
Hadd igyék a kis pejlovom ölöget!

## V. BALLADÁK, BALLADÁS DALOK

A társadalmi rétegződés nemcsak a falu parasztságát bontotta meg, hanem igen erősen jelentkezett a pásztorok között is. Igaz, nagy vagyoni különbségek alakultak ki közöttük. A juhászok vitték a legtöbbször. A birkatartás igen jövedelmező volt számukra. Vajkay Aurél Szentgál című művében leírja, hogy akadt olyan juhász is, aki kibérelte gazdjára birtokát, majd később meg is vásárolta azt. Volt e faluban 300 holdas juhász is!

E módos juhászszámadók lenézték a nincstelen, kóborló juhászbojtárokat s ha lányukra szemet mertek vetni, tüzzel-vassal elleneztek a fiatalok egybekelését. Az életben ez miatt lejátszódtott sok tragédia nyomot hagyott népköltészetünkben is. Az alábbi ballada bizonyíték erre.

46.

Bakonyoszló, 1953 — Magyar Mihály, 1900

Tempo giusto ♩ = 96

Kis-rit-há-ton tör-tént ez a nagy e-set:  
Barna Gá-bor egy kis-le-ányt sze-re-tett.  
Vi-rág Marcsa volt egy szép le-ány ne-ve,  
Bar-na Gá-bor ő-tet ná-gyon sze-ret-te.

2. Barna Gábor: Virág Antal juhász  
Szerelmes lett gazdájának lányába.  
Nem törődött az egész nagy világgal,  
Csak szívének drága Mariskájával.
3. — Kis Mariskám, nem lehetünk boldogok,  
Édesapád nem hagy téged szeretni,  
Kész vagyok hát, édes rózsám, meghalni!

4. Barna Gábor bemént a nagy szobába,  
Virág Antalt éppen ottbenn találta.  
— Gazda juram, hallgasson meg engemet,  
Hadd mondjam el, mi bántja a szívemet!
5. Én a lányát oly nagyon megszerettem,  
Hogy érte odaadnám az éltetemet!  
— Távozz tőlem, hitvány, jött-mént juhásza,  
A két szemem téged többet né lásson!
6. Virág Marcsa bemént a nagy szobába,  
Sirva borult rá szegény, a diványra,  
De a legény ötet nyomba követte,  
.....
7. Most a legény lévorvert vett kezébe, de  
Égy lüvést tett szereteje szívébe.  
Még egy lüvés, aztán neki is vége,  
Mind a kettő holtan fekszik a vérbe.
8. Édesatyja a lüvést meghallotta,  
Rémült arccal befutott a szobába,  
Mint az örült, haját tépte kinjába  
Mint az örült, haját tépte kinjába.  
— Én Istenem, jó Istenem, mit tettem,  
A kettőnek a gyilkosa én lettem!
9. Szomoruan szól a falu harangja,  
Két koporsót kísérnek a faluba.  
Sok legények, leányok megsiratják,  
Barna Gábor, Virág Marcsa halálát.
10. Két hét mulva Virágnét is temették,  
Lánya mellé sötét sirba lététek. De  
— Virág Antal, mit ér most gazdagságod?!  
Eltemették feleséged, leányod!

} Az utolsó  
két sor dal-  
lamára

Ha a társadalmi ellentét a juhászok rétegei közt is fennállt, még sokkal élesebben jelentkezett ez olyankor, mikor a szegény juhászlegény és földesúri kenyéradója lánya közt fejlődött ki érzelmi kapcsolat. Erre több balladánk, balladás dalunk is utal. (Dallama — kis változtatásokkal — azonos az „Elszögödtem Tarnócára” kezdetű juhászdalával, azért e dalt is itt közöljük; további szövegeit ld. a 65. sz. dal után).

47. 48.

Pécseley, 1969 — Molnár Jánosné, 1891  
Pécseley, 1969 — Molnár Jánosné, 1891

Poco rubato ♩ = 108

47. Szé-pen le-gel a kis-asz-szon gulyá-ja,  
48. El-sze-göd-tem Tarnó-cá-ra buj-tárnak  
A kis-asszon maga sé-tál u-tár na,  
Már messzi-ről ki-ált-ja a gulyás-nak:  
Fű-ze-té-sém tíz fo-rint, húsz ka-raj-cár,

Szi - vem, gu - lyás, te - rítsd le ja - su - bá - dat!

Még - él ab - ból u - ri mó - don egy - boj - tár -

- 47/2. — Ném terítettém én ide ja subámat,  
Itt a tilos, béhajtják a gulyámat!  
— Ha béhajtják, szívem gulyás, az nem baj,  
Majd kiváltja édesanyám, ha mondom!

3. Édesanyám, váltsa ki ja gulyámat,  
Éjszakámat a gulyással töltöttem, *Hejde,*  
— Lányom, lányom, lányomnak sem mondalak,  
Hogysém téged egy gulyásnak adjalak!  
— Ném bánom hát, édesanyám, tagadj még, a) Az utolsó  
Gyöngé szívem a gulyásér hasad még. két sor dallamára

4. — Kispadaron kifaragták azt a fát,  
Akire ja juhászegint akasztják.  
Fujja ja szél a gyöccsingét és gatyáját,  
Nem öleli többé báró leányát!

E ballada változata a következő dallammal is ismeretes.

49.

*Hárságy, Kleinmajor, Szentgál 1952 — Horváth Lajos, 1870*

Tempo giusto J. 108

Szé - pen le - gal a kis - asz - szoñ gu - lá - ja,

A kis - asz - szoñ maga sé - tál u - tá - na.

Még messzi - rül ki - ált - ja a gu - lás - nak:

— Szi - vem, gu - lás, te - rítsd le a su - bá - dat!

2. — Ném terithetém én le a subámat,  
Jön a hajdu, behajtja a gulámat!  
— De tē avval, szívem, gulás, nē gondolj,  
Kiváltja az édesanyám, ha mondom!
3. — Lányom, lányom, lányomnak sem mondalak,  
Hogy én téged egy gulásnak adjalak!?  
— Én nem bánom, édesanyám, tagadj még,  
Az én szívem egy gulásér hasad még.

Az egyik legismertebb balladánk a juhászegénybe szerelmes bárólányról szól. Szendi báró, vagy Szedri báróként él népünk közt a kegyetlen apa emléke, aki akasztófára juttatja a juhászegényt, mert viszonzni merete lánya szerelmét. Egy ségesen kialakult szerkezetű ballada, melyet szintén több változatban jegyeztem fel.

Ezek közül a legteljesebb az olaszfalusi, melyet azonban szervesen egészít ki a hegyesi változat. Mindkét balladát teljes egészében közlöm úgy, hogy a bal szélen kezdett strófák az olaszfalusi, a beljebb kezdettek a hegyesi változat versszakai lesznek.

50. 51.

*Olaszfalú, 1952 — Esső István, 1902  
Hégyesd, 1965 — Kiss Zsigmond, 1930*

Tempo giusto J. 144

50. Ár - ra a - lá a széd - ré - si ha - tár - ba,

Tempo giusto J. 120

51. Széd - ri bá - ró juhnyá - ja már le - ge - lész,

Ki - vi - rág - zott egy nagy hárs - fa ma - gá - ba.

U - tá - na egy ju - hász - le - gény fü - tyő - rész

Ki - vi - rág - zott egy nagy hárs - fa ma - gá - ba,

Jó ked - vé - ben a bá - bá - ját most vár - ja,

Juhász - le - gény fu - ruly - lyáz az al - já - ba.

Ném is mesz - sze jön a bá - ró le - á - nya.

- 50/3. Báró lánya juhászegényt szeretett,  
De ezt megmondani sēnki sē merete,  
Hogy a báró, égyetlen Mariskája  
Juhászegényt ölelget a tanyába.

4. Szédri báró gyanus lett a lányára,  
Hogy az gyakran kisétál a tanyára.  
Még gyanusabb szép orcája a juhásznak,  
Rózsája ült arcán a boldogságnak.

5. Szédri báró mégtiltja a lányának,  
Hogy egy szót is szólhasson a juhásznak.  
Ném engedi a mezőkre sétálni,  
Csak a kertben kell néki hērvadozni.

6. Szédri bárónak juhásza nēm alszik,  
Sóhajtása néha-néha fölhangzik:  
— Jaj, Isteném, nēm igazán szeretett,  
Mínek szomorította a szívemet!

7. El is mēgyék, mēgkērdēzēm még máma,  
Mínek hozta szívemet ilyen gyászba.  
Bucsut mondok e nyomorult világnak,  
Ugy sem szabad szeretnēm a babámat.

- 51/ 8. Éjfél után kettőt ütött az óra,  
Még akkor is szépen szóll a furullya,  
Furulyaszó félhallatszik a kastélyba;  
— Ébren vagy-ē, Szédri báró Mariska?

9. Nyitva van a hálószoba ablaka,  
Kis Mariska most könnyököl ki rajta,  
Fél-félsóhajt a Jóistenhez magába:  
— Mért is löttem Szédri báró léánnya!

10. Mért is löttem Szédri báró léánnya,  
Mért nem löttem juhászlegény babája?!  
— Kis Mariska juhásznénak nem való,  
Gyenge lábát félszurdalja a tarló.

50/11. Éjjél után kettőre jár az óra,  
Lénn a kertben megszólal a furulya.  
Kinyillott a kastélynak egy ablaka,  
Kikönyökölt báró lánya: Mariska.

12. — Hallod, juhász, hogyha igazán szeretsz,  
Mért szomorítod most is a szívemet?  
Mért nem hagysz most bánatimban pihenni,  
Ugyis tudod, érted fogok meghalni.

13. — Nő haljál még, szerelmemnek virága,  
Gyere velem a sötét éjtszakába!  
Mert én téged igaz szívből szeretlek,  
A halál is boldogabb lesz téveled!

14. — Veled megyek, nem félek a haláltól,  
Szabad leszék a köszivű apámtól!  
Gazdaságim mind itthagynom téerted,  
Szegénynek is boldog leszék téveled!

51/15. Szédri báró félnyergeli a lovát,  
Mégkerülli a juhászok tanyáját.  
Mégkérdézi a legöregebb juhászt,  
Nem-é látta Szédri báró Mariskát.

16. — Nagyságos úr, ha jajt mondom, nem látam,  
Három napja a bujtárom sē láttam!  
Elbujdostak, kimēntek a határbul:  
A nagyságos kisasszony a bujtárral.

50/17. Szédri báró nyergelteti a lovát,  
Keresteti a bárólányt, Mariskát.  
— Mégállj, huncut, utolérlek még máma,  
Mēnyasszonyod lessz egy száraz akácfa!

51/18. Arra alá faragják már azt a fát,  
Amelyikre juhászlegényt akasszák.  
Fujja a szél fehér ingét, gatyáját,  
Nem öleli Szédri báró léányát.

51/19. Jaj de szépen kifaragták azt a fát,  
Amelyikre a juhászlegényt akasszák.  
Fujja a szél fekete göndör haját,  
Temetik a báró lányát: Mariskát.

A következő juhászdal-családba hat dalunk tartozik, összefüggenek egymással: részben szövegeik egymás variánsai, részben pedig az alaplallamhoz társultak más-más juhászdal-szövegek.

Közülük a következő négy balladás dalunknak Petőfi Sándor Alku című két versszakos költeménye a szöveges alapja, mely a nép előadásában újabb versszakokkal bővült. Az összehasonlítás kedvéért közöljük a Petőfi verset is és népdalainkat is. A mi népdalaink Petőfi verse elé még egy, azt előkészítő stófiát helyeznek, melyben bemutatják a szereplőket. A hozzá toldott negyedik és ötödik strófa megint csak azt az alapigazságot fejezi ki, mely a pásztorokat szegénységük, sokszor nélkülözéseik ellenére is boldoggá tette. — Nemcsak az anyagi javak jelentik a boldogságot! Egy szerető vagy élettárs közelsége, a jól végzett munka öröme, eredménye, derűsebb életszemléletűvé, dalosabb kedvűvé, mondjuk ki, boldogabbá tette őket sok kuporgató, magát és családját agyondolgoztató nagygazdánál.

A változatok közlöi és gyűjtési adatai a következők:

52. 53. 54. 55.

Szentgál, 1969 — P. Horváth István, 1891  
Hárságy, Gombástanya Szentgál mellett, 1952 —  
Horváth Lajos  
Pécsely, Klárapuszta 1969 — Ihász János, 1919  
Zirc, Tündérmajor 1952 — Dömötör Ferenc 1879

Poco rubato *Allegro* 66

52. Két ju-hász Van fent a hegy-ol-dal-ba,  
53. Arra a-lá a hegy-ol-da-lá-ba  
54. Hármát fo-jolt a fe-ke-te-ká-nya,  
55. Ju-hászle-gény, szé-gény ju-hász-le-gény,

Mind eggyiknek fe-ke-te-su-bá-ja.  
Van két ju-hász fe-ke-te-su-bá-ba.  
Pásztorgye-rék mu-lat a csár-dá-bo, hejde  
Te-le pénzzel ez a kövér er-szény.

Egy-más kö-zött hal-kan beszél-getnek  
A-mint a-zok éggyült beszél-get-nek  
Ket-ten ül-nek, ket-te-n beszél-get-nek.  
Még-vén-ném a szé-gény-sé-get tő-led,

Az u-ra-ság így szól az é-gyik-nek:  
A nyá-ja-ik mind el-szé-le-déz-nek  
A nyá-ja-ik mind elszé-lye-déz-nek.  
Rá-ja-dá-sul add a sze-re-tő-det!

## 2.

Petőfi S.: Juhász legény, szegény juhász legény,  
52. Hallod-é té, szegény juhász legény,  
53. Hallod-é té, szegény juhász legény,  
55. Juhász legény, szegény juhász legény,

Petőfi S.: Tele pénzzel ez a kövér erszény!  
52. Tele pénzzel ez a kövér erszény!  
53. Tele pénzzel ez a kövér erszény!  
55. Tele pénzzel ez a kövér erszény!

Petőfi S.: Mëgvészem a szegénységet tőled,  
52. Mëgvészem a szegénységet tőled,  
53. Mëgvészem a szegénységet tőled,  
55. Mëgvënném a szegénységet tőled,

Petőfi S.: De rá'dásul add a szeretődet!  
52. Rájadásul a kedves szeretődet.  
53. Rájadásul add a szeretődet  
55. Rájadásul add a szeretődet.

## 3.

Petőfi S.: Ha ez a pénz volna csak foglaló  
52. Ez világot adnám rájadásnak,  
53. Ha ez a pénz volna csak foglaló,  
55. De jaz a pénz könnyen elveszhetne,

Petőfi S.: S még száz ennyi lenne borralaló  
52. Szép szeretőm mégsëm adnám másnak.  
53. S még száz ennyi lenne borralaló,  
55. Sëm szeretőm, sëm pénzëm nem lenne!

Petőfi S.: S id'adnák a világot rá'dásnak  
52. Ez világot adnám rájadásnak,  
53. Id-adnák a világot rádásnak,  
55. Akkor lennék egy igazi szegény,

Petőfi S.: Szeretőmet mégsëm adnám másnak!  
52. Szép szeretőm mégsëm adnám másnak!  
53. Szeretőmet mégsëm adnám másnak  
55. Szegény legény, szegény juhászlegény!

## 4.

(Csak a szentgáli változatnak van 4. versszak) 52.  
Bunda, bunda, kondor szőrü bunda  
Hat ökrödér sëm adnám ezt oda!  
Mert az ökör csak járomba való,  
De ja bunda szép léánytakaró.

E dal népszerűsége mellett szól az a jelenség is, hogy nemcsak szövegének került három változata Petőfi versén kívül, hanem az így népszerűvé vált dallam még új juhászdalok szövegeinek is kísérőjévé vált. Először tehát a szövegvariánsokat közöljük. E dalok szintén a juhász szerelmével foglalkoznak, de ezekben már erősebb lesz, győz a pénz, a gazdagság, az anyagi érdek, s ezek miatt elveszti a kedvesét. Következzék tehát e három dal!

*Gyün a gazda, aszongya:*

54/2. Édes fiam, në hadd el a nyáját,  
Szép szüirt vészék nekéd a vásárba! 'ja:  
Vészék nekéd olyan vásárfiát,  
Cifra subát, ráncos száru csizmát.

3. De a Jancsi nëm hallgat e szóra,  
Ott hagyja a nyáját bitangjába. 'szongya:  
— Mért adtad a szép Juliskát másnak?  
Viselje hát gondját a szép nyájnak! 'szongya:

4. Édes fiam, në hagyj itt bennünket,  
Mëgfüzetëm a keresetédet:  
Cifraszüirt vészék vásárfiába, csak  
Viseljed hát gondját e szép nyájnak! 'szongya:

5. — Gazda uram, köszönöm a këgyét,  
Én már többé a nyáját nëm őrzöm.  
Elszegődtem Zala vármegyébe,  
Csikós lészék világéletëmbe.

## 56.

Olaszfalu, 1952 — Német Ferenc, 1933  
(Az 52. sz. dal dallamára)

## Rubato

1. Léégett a jászladányi csernyés,  
Beleégett barna juhászlegin.  
Beleégett göccs-ing, göccs-gatyája,  
Számadónak bárányborsubája.
2. Számadónak nëm lett sëmmi kára,  
Mëgvészí az aradi vásárba,  
De ja szëgin, szëgin juhászlegin,  
Ő maga is beleégett szëgin.
3. Barna kislány kerülí a csernyést,  
Mëgkeresi ja barna juhászlegint,  
— Barna kislány, hiába kereséd!  
Beleégett, ki tégéd szeretett!

## 57.

Hárságy, Szentgál 1952 — Vogl Vilmosné, 1911

## Tempo giusto 1-104

2. — Hová, hova juhászbojtár  
Szamárton oly szaporán?  
— A mohácsi számadóhoz, adóhoz,  
Onnan még a galambomhoz!
3. — Elkéstél már, juhászbojtár,  
Mariskádhoz más legény jár.  
A Mariskád hü kebelén kebelén,  
Ott nyugszik egy parasztlegény!

4. — A mindenit az anyjának,  
Annak a бүдös szajhának!  
Nagyot üt a szamarának farára,  
Gyitë csacsi —

*s ekkor közbekurjantotta: Gyitë! Nëtë!  
Majd mutatóujját megörbítve a szája-  
ba dugta s nagyot, betyárosat füttyen-  
tett s csak ezután fejezte be újra dalol-  
va e dalt:*

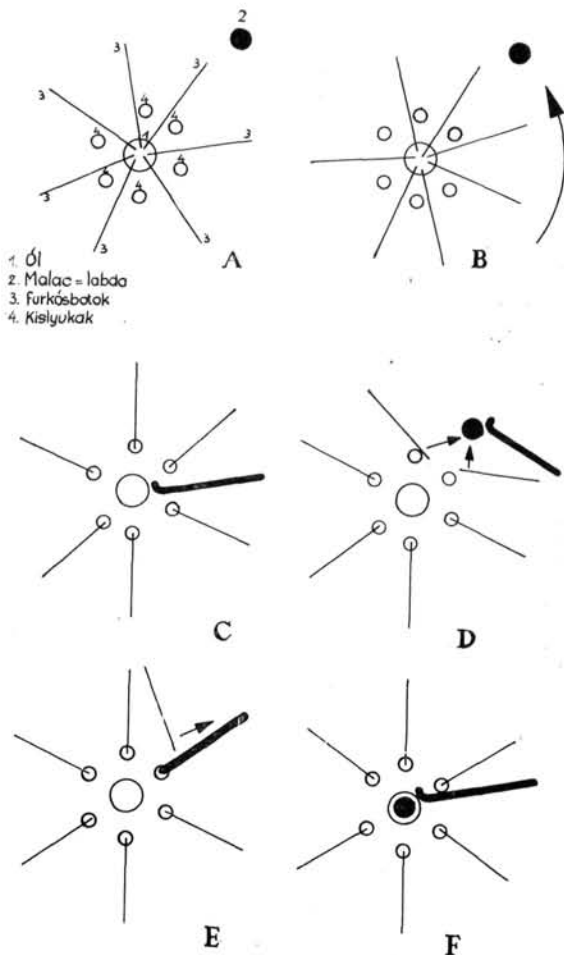
— a tanyára!

Ez utóbbi dal alapgondolata a *Megy a juhász a számaron* kezdetű Petőfi költeménnyel tart rokonságot.

#### KANÁSZOZÁS: régi botos pásztorjáték.

Mivel a népi gyermekjátékok közé tartozik, azért itt, a pásztorokról szóló népdalok után közöljük a következő, a pásztorok életéből vett motívumokat feldolgozó énekes fiújátékot.

A mai gyermek játékaik közt ott találjuk a repülőt, rakéta-kilövőt, exkavátort... A régi pásztorok gyermekei is azzal játszottak, ami őket körülvette, ami szüleiket foglalkoztatta: az *akó*, az *ól*, a malacok problémája szerepelt még a játékaikban is. Felhasználták a játékhoz a náluk levő, őrzéshez szükséges furkósbotot is. A játék ügyességre, találegyességre, talpraesettségre nevelte a fiúkat. De lássuk a kanászozás leírását.



2. A „kanászozás” játék vázlata.  
2. Schema des Spiels „kanászozás”.  
2. Schéma du jeu «kanászozás».  
2. Схема игры «канасозаш».

Hégyesd, 1956 — Tóth József, 1940.

Őrzés közben játszották s játszik ma is a falu fiúgyermekei. Kell hozzá mindegyik játékos számára egy-egy hónaljig érő furkósbotot s az egész kis csapat számára egyetlen rongylabda, melyet harisnyából szoktak készíteni.

A játék helyén egy körülbelül méteres átmérőjű kör kerületére egyel kevesebb lyukat furnak — egymástól azonos távolságra, — mint ahányan a játékosok vannak. A kör középpontja helyén egy 10 cm átmérőjű lyukat kaparnak, mindezeket pillanatok alatt elkészítik bicskájukkal.

Maga a játék úgy kezdődik, hogy a rongylabdát (vagyis a „malacot”) eldobják 10—15 lépésnyire, (2. kép, a) majd valamennyien beleteszik bunkósbotjuk egyik végét a nagy, központi lyukba, a bot másik végét pedig kezükben tartják s az alábbi kis játékdal ritmusára körbejárnak, míg a mondókat háromszor el nem mondták (2. kép, b).



Utána közösen számlolnak:

— Egy, kettő, há-rom!

Az utolsó szótagra ki-ki igyekszik egy-egy kislyukba tenni a botját. Egynek azonban nem jut kislyuk, — mert minden lyukba csak egy botot szabad rakni — s ez lesz a *kiskanász*, (2. kép, c) akinek furkósbotjával a *malacot*: a távolabb levő labdát be kell hajtani az *ólba*, a nagy, központi lyukba. Mint a jégkorongozók a hokibotot, úgy ütögeti, terelgeti a *kiskanász* a rongylabdát egyre közelebb.

A többi játékos azonban igyekszik ezt a törekvését megakadályozni és a saját furkósával újra elütni a már közelre jutott malacot (2. kép, d). Ha azonban — míg a malac után üt a játékos — üresen hagyott kislyukába a *kiskanász* bele tudja tenni a botját, akkor az lesz a *kiskanász*, aki nem vigyázott eléggé a maga kislyukára (2. kép, e).

A játék addig tart, amíg a labdát a nagylyukba nem sikerül behajtani (2. kép, f). Ha sikerült, újra eldobják a labdát, helyére teszik botjaik végét, körbejárnak, mint egy nagy kerék, melynek küllői a botok s rázendítenek a mondókára, kezdődik előlről a játék.

#### VI. JEGYZETEK

Rövidítések:

- B Bartók Béla: A magyar népdal (Bp. 1924)  
K Kodály—Vargyas: A magyar népzene (Bp. 1952)  
J Járdányi Pál: Magyar népalátípusok (Bp. 1961)

1. Előadásmódja a pásztorok rubato stílusú éneklésmódjának szép példája. Hosszan kitarított hangok, kényelmes szünetek váltakoznak éles ritmusokkal. Kétrendszerű la pentaton dal-lama rokonságot mutat 51. sz. Szédri báró című dalunkkal. Ritka lépés népdalainkban az e dal utolsó sorában előforduló kisszeptim ugrás.

(A 388. oldalon az indexek az 1. dalnál így értendők: a 4—a 2. sor utolsó, az 5—a 3. sor első hangjának, a 6—a 3. sor utolsó ütemének variációja.)

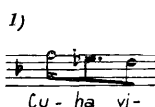


2. Kétrendszerű la pentaton dallamának zeneileg szép megoldása a dallam harmadik sora, mely azonos szótagszám mellett augmentációval emeli ki, teszi a többiektől eltérő ritmikájúvá e sort. Harmadik sorában lefelé irányuló oktávugrást találunk.



3. Dalainkra jellemző a dunántúli terc és szeptim gyakori előfordulása. E dal 2. és 4. sorában bé, harmadik sorában pedig h szerepel a dallam terceként. Harmadik sora épp úgy augmentáció útján válik tripodikussá, mint előző dalunké. La hangsorának terce itt is ingadozó.

4. Tipikus visszatérő szerkezetű dalunk hangsora kétrendszerű la sor. E dalt közölte *Bakonyi népdalok* c. kötetemben (a következőkben Bnd.) annak 5. sz. dalaként.



5. Kupolás szerkezetű kétrendszerű la pentaton dallam.

6. Ereszkedő régi stílusú dalunk 2. és 4. sorának utolsó ütemei-ben a kvintváltás nyoma fedezhető fel.

7. A zárlatok szépen kirajzolják régi stílusú, ereszkedő dallamunkban a kvintváltást. Újra hatalmas, felfelé irányuló oktávugrással találkozunk e dalunkban. Valószínűleg oktáv-törés van az első két sor első ütemében. Az énekes idős aszszony volt, akinek erejéből már nem futotta e magas hangokra. — Ha így igaz, a dallam ereszkedő dallamvonala még klaszszikusabbá lesz. Szótagszáma szerint a dudánótákhoz is sorolhattuk volna. — Az énekes mielőtt elénekelt, megjegyezte róla: „egy érdemes nóta következik”.



8. Dunántúli terccel színezett ereszkedő dalunk első sorának recitáló kezdése már negyedik dalunkban tér vissza s még később is találkozunk majd vele.

9. Ismét az előző, recitáló dallamkezdéssel indít a dallam. Érdekes jelenség benne, hogy második sorában a szekszt is ingadozóvá válik: először *esz*, majd *e* szerepel benne. Ez az ingadozó szekszt nem egyedül álló jelenség dalainkban. — Az énekes megjegyezte róla: Juhásznotá vót ez, idésapántú tanútam.

10. Recitáló kezdésünk újra visszatér, 10 dallamunk közt immár hatodsor. Ereszkedő ősi, kétrendszerű dallamunkat hatalmas hangerővel dalolta énekesünk. A *számáráton* mellett már a *kerékpáron* kitéltet is alkalmazta, így alakította dalt a mai modern világhoz.

Harmadik sora előtt megfigyelhetjük a hangsúlytalan szóelőkéket, a gyakran alkalmazott *j* átkötőhang szerepét, valamint az *amonand* szó végén jelentkező kis, nyögésszerű hangocskát.

Itt jegyezzük meg, hogy nem minden énekesünket volt egyformán könnyű irányítani, különösen, ha egy kis „nyomás” is volt bennük. Mikor e dalt Pécselyen Ihász Jánostól

gyűjtöttem, tele volt a kis szoba dalosokkal, érdeklődőkkel. Megkérdeztem tőle a dal eléneklése után, hogy kitől, hol, melyik faluban, melyik pusztában tanulta ezt a nótát.

— Mi vagyok én most má?! — felelte méltatlankodva. — Ném lökíatya maga, hogy annyira kifaggasson engem! (A hallgatóság velem együtt derült, nevetett.) — Talán én mindenén töröm a fejemet most má?! Örüljön annak, hogy tudom! — fejezte be kategorikusan adatközlését öntudatos dalosom.

11. Visszatérő szerkezetű népdalunk második-harmadik sora tonális választ ad első sorunk dallamára. Érdekes és eddig egyedülálló példája annak vidékünkön, hogy a dallamsorok éneklését megszakitva tréfás, prózai szövegbetoldásokkal tarkítja azt a énekes.

*Veszprém* nevét régiesen *Beszperém*-nek ejtették a korábbi századokban egészen a 17. század végéig, — olvashatjuk Korompay György Veszprémről írott könyvében. — Tinódi is Beszperémnek írta egykor a város nevét.

12., 13. La sorú, visszatérő szerkezetű dalunkat csak kis eltéréssel énekelte másként szentgáli dalosunk, ezért a 13. számúval egymás alatt közöljük. Pásztordalaink közt ritka a plagális dallam, e kettő mégis ezek közé tartozik. Érdekes, hogy a második sor egy terccel ismétli meg feljebb mindkét dalunkban az első sor melódiáját. A 12. számút ld. a Bnd. 2. számú dalaként. — Változata „Bogár Imre” balladája szöveggel közismert.



14. Az idős, akkor 78 éves erdész nagyon gazdagon variált. Emlékezete is erősen meggyengült, meglévő dallamkészletéből keverve alkalmazta a különböző dallamfordulatait. A 14., 15., 16. számú dal általa egyvégtében énekelt versszakok sorozata. A 15. dallal mégis összeköti a kezdő dallamsor azonossága a 14.-et, a 16. dallam azonban már teljesen új dallamot kap, csak a szöveg összefüggése kapcsolja azt előbbi két társához.

Maga a 14. dallam első két sorának megint érdekes, közvetett — két kvartból s közbeiktatott szekundlépésből álló — oktávugrást tartalmaz.

Hangnemileg az első három sor *szo* jellegű (mixolid), míg az utolsó sora *la* soros befejezést hoz. Ld. Bnd. 6.

Zenei változat: E 14. dallamnak az alábbi variánst is feljegyeztem énekesünktől:



J.: 153

15. Hangnem szempontjából hasonló az előzőhöz: Első két sora *szo* sorú, az utolsó kettő *la* sorú.





36., 37. Tipikus dunántúli pásztordallamok pentaton hangsorral, melyet mindkettőnél egy pienhang, a fa színez. A 37.-ben ezenkívül a nagyterc is érdekessé teszi e hangsort. Ld. Bnd. 8. — Itt is találkozunk az oktávot átfogó nagy kvartugrásokkal. Az énekes erősen variál, sok ornamenshangot használ. A 37. dal második verszaka a szöveghangsúly miatt így módosul:



Zenei változata: B. 7/a—b J.: 153

38. Szó hangsorú, visszatérő szerkezetű dallam, melyben az utolsó sor már elég messze távolodott első sorbeli mintájától. — A 2. versszakot Abai György énekelte Borzaváron.

39. E dal őrizte meg számunkra a bakonyi dalok régi ékesítésmódját a legjobban. Míg többi dalunkban a legtöbbször csak egy-egy díszítő hang található, itt két-három-négy hang is körülírja, kiemeli a főhang szerepét. Kezdősora ismerős riticáló kezdősorunk. Hangsora kétrendszerű la pentaton piengangokkal. — A dalt édesapjától hallotta.

40. A visszatérő szerkezetű dal első három sora kétrendszerű kvartszekszes *mi* sor (frig), mely végül *la* sorban zár.



41. Visszatérő szerkezetű piengangos pentaton dallam.

42. Visszatérő szerkezetű, érdekes szub domnás szerepű akkordfelbontással induló dūr dallam.



43., 44., 45. Visszatérő szerkezetű három variánsdallamunk közül az elsőnek pentaton a hangsora, a következő kettőben már a *fá*-hangnak is fontos szerep jut, ezek is la sorúak, pentaton fordulatokkal.

Zenei változata: J. II.: 105

46. Szó hangsorú, visszatérő szerkezetű népdal, csak ez az egy változat ismerős belőle vidékünkön. Feltűnően sok alliteráció található szövegében. E ballada újabb keletű, szövege nem csiszolódott még — és már ki a gyakori előadás következtében.

Zenei változata: J. II.: 116

47., 48. Ereszkedő dallamunk kétrendszerű, pentaton hangsorú, *ti* pienganggal. Érdemes megfigyelni benne a nagy dallamugrásokat az első két sor elején s azt is, mint alakítja, formálja az azonos dallamot a más és más szöveg.



49. E dal hangsora: melodikus moll.

50., 51. Ez az egyik legjobban ismert ballada vidékünkön. Az itt közölt két változatán kívül a felszabadulás után ide költözött felvidékiektől: Ipolyság vidékéről és borsodiaktól is feljegyeztem változatait. Az ország többi részén is ismert.



52., 53., 54., 55. A négy visszatérő szerkezetű variánsdallam kétrendszerű la sorban szolmizálható. Érdekes, hogy az általában legváltozékonyabb harmadik sorok egyeznek meg itt a leginkább egymással.

Zenei változat: Kerényi: Népies dalok 37. sz.

A dallamot Erdélyi János alkalmazta Petőfi versére, ahogy ezt Kerényi i. m. 212. oldalán olvashatjuk.



56. A „Leégett a jászladányi csernyés” c. dalt az énekes öregapjától tanulta, aki szintén bakonyi pásztor volt.

57. E visszatérő szerkezetű, la sorban mozgó dallam harmadik sora az utolsó ütem ismétlése által bővül. — Általánosan ismert népies dal.

58. Motivikus építkezésű gyermekjátékdallam, melyet olyan egysoros kanasztáncritmusnak is felfoghatunk, melynek utolsó két üteme ismétlődik. — Hangkészlete sem mindennapi: a *la-re* pentachordban mozog, de nem moll jellegű, hanem ennek ellenére inkább dūros.



59. E variált előadású ereszkedő népdalunk első két sora *szo* sorú, 3., 4. sora pedig *la* sorú, ezt jelzi a semleges terc is.

60. E kétrendszerű la sorban mozgó dallam utolsó sorában még felfedezhetjük első sorának dallamvázát, ehhez járul két magasan járó középső sora, ezek alapján népdalaink újabb, kupolás szerkezetű osztályába soroljuk. Variálására vonatkozóan ld. a variációs fejezet elemzését.

Zenei változat: J. II.: 5

61. Parlando módon előadott ereszkedő népdalunk harmadik sora ritka-hosszúságúra, 31 szótagúvá bővült. Hangsora kétrendszerű la sor.

Zenei változat: B.: 68

62., 63. E dalok elemzését ld. a dallamközlés után.



64. Első két sorának 3/4-es lüktetése, funkciós felépítésű dūr dallama idegen — feltehetően német — hatásra mutat.

65., 66. E két improvizáció elemzését ld. a 61. sz. dal után.



## VIII. ZENEI MUTATÓK

## III. Sorszerkezet

## I. Szótagszám

6, 6, 6, 6 . . . . .	16
6, 6, 5, 6 . . . . .	26
6, 6, 7, 6 . . . . .	25
6, 6, 8, 6 . . . . .	12, 13
6, 6, 10, 6 . . . . .	60
7, 7, 7, 7 . . . . .	7, 28, 29, 30
8, 8, 8, 8 . . . . .	8, 9, 10, 14, 17, 18, 23, 24, 33, 34, 36, 35, 37, 39, 40, 59
8, 8, 8, 8, 8, 6+6 . . . . .	15
8, 7, 8, 8 . . . . .	32
8, 8, 11, 8 . . . . .	57
9, 9, 9, 9 . . . . .	27
9, 9, 12, 9 . . . . .	41
9, 9, 11, 9 . . . . .	42
10, 10, 10, 10 . . . . .	11, 52, 53, 54, 55, 56
10, 10, 10, 11 . . . . .	38
11, 11, 11, 11 . . . . .	1, 3, 5, 6, 20, 21, 22, 31, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 63
11, 11, 11, 12 . . . . .	4
11, 11, 12, 11 . . . . .	2
11, 11, 13, 11 . . . . .	43, 44, 45
12, 12, 8, 12 . . . . .	62
12, 12, 11, 12 . . . . .	64
14, 14, 14, 11 . . . . .	19
19, 15, 31, 23 . . . . .	61

## II. Sorvégzők

1 [1] 1 . . . . .	17, 33, 36 37, 59	1 [5] 1 . . . . .	20, 22, 32 38, 46, 62
1 [1] 4 . . . . .	14	1 [5] 2 . . . . .	22
1 [1] 5 . . . . .	19	1 [5] b3 . . . . .	52, 53, 54 55, 56
5 [1] 3 . . . . .	24	1 [5] 4 . . . . .	4, 5, 31
b7 [1] b3 . . . . .	23, 34, 35	1 [5] 5 . . . . .	11, 57
V [2] 1 . . . . .	63	1 [5] b6 . . . . .	30
bVII [b3] 4 . . . . .	13	1 [5] b7 . . . . .	40, 43, 44, 45, 60
1 [b3] 4 . . . . .	12	1 [5] 8 . . . . .	28, 29, 41, 42
3 [b3] 5 . . . . .	49	4 [5] 4 . . . . .	9, 39
5 [b3] 3 . . . . .	8	4 [5] 5 . . . . .	51
8 [i3] 3 . . . . .	10	5 [5] 1 . . . . .	7
8 [b3] 4 . . . . .	2, 3	5 [5] b3 . . . . .	47, 48
3 [3] 2 . . . . .	64	5 [5] 5 . . . . .	50
4 [4] 4 . . . . .	16	b7 [5] b3 . . . . .	27
b7 [4] 1 . . . . .	18	8 [5] b3 . . . . .	6, 61
b7 [4] 4 . . . . .	25, 26	8 [5] 5 . . . . .	1
			6 soros
		1 [1] 1 . . . . .	1//1 . . . . .

## Nem visszatérő szerkezet

A <sup>5</sup> A <sup>5</sup> Av A	7
A <sup>5</sup> A <sup>5</sup> A Av	27
A A <sup>5</sup> B Av	56, 57
A A A B	16
A A A Bv	17, 36
A B <sup>5</sup> B <sup>5v</sup> B	9
A Av B C	19
A A B C	14, 33, 37, 47, 48, 49, 59, 64
A B Bv C	10, 39
A B C Bv	6
A B C D	1, 18 23, 24, 25 26, 34, 35 50, 51, 61, 63

## 6 soros

A B C D C E	15
-------------	----

## Visszatérő szerkezet

A A <sup>5</sup> A <sup>5</sup> Av	40
A A <sup>5</sup> A <sup>5</sup> A	11, 31
A A <sup>5</sup> B A	20, 21 22, 28, 62
A A <sup>5</sup> B Av	52, 53 54, 55
A A <sup>5</sup> B A	29, 30
A A <sup>5</sup> B Av	60
A A <sup>3</sup> B A	12, 13
A A B A	17
A B Bv A	4, 5, 41, 42, 43, 45, 46
A B Bv Av	32, 38, 44
A B C Av	2, 3

## Népdalaink általános zenei jellemzése

A dallamok zenei mutatójának elkészítése számszerű adattal is megfoghatóvá tette azt, amit eddig is éreztünk, tudtunk, hogy pásztordalainkkal népdalkincsünk ősi, ma már ritkán hallható rétegehez sikerült közel jutnunk s abból értékes dallamokat, variánsokat jegyezhetünk fel, melyeket az utánunk jövő generációnak már nem lesz módja eredeti énekesektől előadva hallani. Bár megvolna rá a lehetőség, hogy a legszebbeket, a legértékesebbeket magnetofonszalagra lemezre átjátszva közrebocsáthatnánk!

Örüljünk egyelőre a dallamok e publikálási lehetőségének is s foglaljuk össze a róluk készített mutatók tanulságait! Tanulmányunk első részében a pásztordalokról szólóban a 66 dallam közül 63 olyan, mely alkalmas volt vizsgálódásunk során különböző összehasonlításokra. Egy gyermekdalt, s a két improvizált pásztordalt e vizsgálatok során figyelmen kívül hagytunk (58, 65, 66. sz.)

A teljes kép kialakítása érdekében azonban szólunk itt a II., a hangszerekről szóló részben levő dalok adatairól is — legalább globálisan —, hogy hiteles áttekintést kaphassunk. E fejezetből 51 dal az ilyen szempontból elemezhető. Szótagszám-vizsgálatunk során mindjárt feltűnik, hogy míg falvainkban a parasztnál való gyűjtéseim során a 10-en felüli szótagszámú dalokból volt mindig a több, itt most a kevés szótagszámú, rövid dallamsorú daloké a pálmája.

Ahogy a régi, egyszerű ember nem szokott bőbeszédű lenni, háromszor is meggondolja, mielőtt kimond valamit, úgy ősi dalaink is szűkszavúak, kevéssel is sokat mondani tudók.

A vizsgált 62 dalnak több mint fele: 32 dal 6—7—8—9 szótagú sorokból áll. Ezek közt a 8 szótagúak vezetnek, ezeken belül is az izometrikus nyolcasból 17, a heterometrikusból 3 dalunk van.

A másik — számarány tekintetében kiemelkedő — szótagszámú csoportba a 11 és 10 szótagszámú dalok tartoznak. Ez természetes is, ezek a mai népdalok legkiemelkedőbb képletei — számarányuk tekintetében azonban lemaradnak az előbbi szűk szótagszámú dalainktól, mert ide az összlétszámból csak 27 dallam tartozik. — Végül 4 dallam képviseli a 12 vagy annál nagyobb szótagszámú dalok csoportját.

E mérleg méginkább a szűk szótagszámú dalok javára billen, ha hozzávesszük a hangszeres részben közölt dalok közül az 5—6—7—8— szótagúak közé tartozó 32 (!) dallamot. Ezek többnyire dudánóták. — A 10 és 12 szótagúak közé belőlük csak kettő, viszont a kanásztáncok 13—14—15 szótagszámú csoportjába újra 18 dallam tartozik.

Sorzáró hangjaink egymáshoz való viszonya mutatja ki a leghűebben a dallam karakterét. Variálódás során is a záróhangok a legmaradandóbbak népdalainkban.

A záróhangok alapján való rendezés is az imént megfigyelt jelenséget bizonyítja más szempöngből. — Az itt közreadott daloknak fele 31a tartozik azok közé, melyeknek kezdösora magasabban jár a zárósoruknál. Ezek a második dallamsor végén levő főzáradék rendjében a következöképpen oszlanak meg:

1 főzáradékú dallam	10
b3 főzáradékú dallam	6
3 főzáradékú dallam	1
4 főzáradékú dallam	4
5 főzáradékú dallam	10

A hangszeres fejezetben levő dalok még csak szaporítják az ereszkedő dallamok számát. *Sorszerkezet* szempöngjéből elemzett dalaink fele-fele arányban oszlanak meg a nem-visszatérő és a visszatérő forma közt. A 63-ból 33 a nem-visszatérő formájú. Ezek közt a négy különböző zenei magból építkezö sorok vezetnek 13 dallal, majd a háromdallamguak következnek 12 dallal. A két dallamguakat 5 dal képviseli, végül két kvintváltó dalunk mindegyike egy-egy dallamguából építkezik.

A hangszeres fejezetben levő dalok közt még nagyobb a nem visszatérö szerkezetü dalok száma: 9/5-e, vagyis 51 elemzett dal közül 45 nem-visszatérö szerkezetü. Ezek közt azonban — gondoljunk a sok dudánótára —, a két-három dallamguából építkezö dallamok vezetnek magasán:

1 dallamguából építkezik	4 dal,
2 dallamguából építkezik	15 dal,
3 dallamguából építkezik	15 dal,
4 dallamguából építkezik	9 dal,
5 dallamguából építkezik	2 (az 5—6 sorosak!)

A hangszeres fejezetben közölt dalok közé mindössze 6 visszatérö szerkezetü dal tartozik, ezek mindkét dallamguából építkeznek.

*Ambitus* szempöngjéből megfigyelhetö, hogy a népdalok nem veszik igénybe az emberi hang szélsö határait, hanem úgy helyezkednek el abban, hogy kényelmesen énekelhetöek legyenek.

Az elemzett dalok fele: 32 az oktávnyi hangtartományt használja fel. A másik fele ennél csupán 1—2 hanggal nagyobb hangterjedelmü: 13 dal járja be a nóna, 12 a kisdécima s csak 5 a nagy decima hangjait.

Egyetlen népdalunk van csupán, mely moll hexachordban mozog.

A daloknak alig 1/20-a a plagális (3), a többi dallam autentikus (a VII. fokot érintö négy dallamot is ide számítottuk). *Hangnem* szempöngjéből a dallamoknak mindössze 1/7-ed része dúr jellegü: dúr és mixolid, szo hangsorü, a másik 6/7-ed része moll jellegü. Parasztdalainkhoz arányítva nagyon gazdagon van itt képviselve az ösi pentaton hangsor s még a la sorok is telve vannak pentaton fordulatokkal.

Gyakori dalainkban a különböző, azonos alapü hangsorok keveredése is,

## I. Kisterces, moll jellegü hangsorok

1. Pentaton (la)	19 dal
Pentaton	5
Két rendszerü pentaton	7
Pentaton pien hanggal	7
2. La sor	23 dal
La sor	8
Két rendszerü la sor	13
La sor fi-vel	2
3. Kvartszeksztos mi sor	2 dal
4. Melodikus moll	1 dal

## II. Nagyterces, dúr jellegü hangsorok

1. Dúr sor	7 dal
2. Szo sor	2 dal

## III. Keverék-hangsorok azonos alappal

1. Szo sor + mi sor	4 dal
2. Szo sor + la pentaton	4 dal
3. Két rendszerü mi sor ≠ la sor	1 dal

A dallamok e legjellegzetesebb mutatóin kívül van még egy-két jelenség, melyet talán érdemes figyelemre méltatni.

1. Bizonyára a tágasabb hangközepítkezésü sok pentaton dallammal függ össze, hogy sokszor egymást egy irányban követö ugrások adnak ösi, különleges ízt pásztor dalainknak. Mintha a kanászkürt bögö felhangjai szölnálnának meg könnyedén, természetesen — oly egyszerűen, magától értedöden használják énekeseink e dallamugrásokat.

Elöfordul dalaikban oktávugrás felfelé a 7. sz dalban kétszer is s a 18. sz. dalban; oktávugrás lefelé a 2. sz. dalban. Közvetett oktávugrás lefelé l m r l, fordulattal a 14. sz. dalban kétszer is s a 15. sz. dalban, a s r s, ugrás a 18. sz. dalban.

De találunk arra is példát, hogy a felsö oktávot egy kis septicim ugrással támasztják meg (47. sz. dalban), vagy főhangként az alapról a septicimre ugranak, mint azt 1. számú dalunkban is látjuk. Ezekből arra következtethetünk, hogy népünk számára a kis-septicim nem diszsonáns hangközként él, hanem — talán — mint a párhuzamos dúr sor kvintjét értelmezik belsö zenei világukban.

A nagy ugrásokra az idézettekén kívül másutt is találhatunk még példát dalainkban.

2. A másik érdekes sajátosság, hogy dallamaink közül kilenc kezdödik egy bizonyos: az *alaphang kvintjén és kvartján 1—2 hangon recitáló formulával*, mely aztán vagy megnyugszik utolsó hangján, vagy — ha hosszabb a sor — felfelé a záróhang oktávjára.

Mintha énekeseink ezt az első sort csak egy kis bemelegítö éneklésnek szönnék s látszólag céltalanul ide-oda lépkedö kezdösor dalolása közben határoznák el, hogy is folytatják majd a dalt. Ez egyben szinte improvizatív hatást is gyakorol arra a hallgatóra, aki először hallja e dallamot.

3. A *dunántüli* terc a Bakony vidékén is nagyon jellemzö dalainkra, erröl s a semleges tercekröl is szólottunk már a dalok előadása címü fejezetben.

## VIII. ELÖADÁSBELI SAJÁTOS SÁGOK A PÁSZTOROK DALOLÁSÁBAN

Itt közölt pásztor dalainkat megvizsgálva a pásztorok éneklési sajátosságaira vonatkozóan a következö megállapításokat tehetjük.

### 1. Elöadasmód

A pásztorok dalai közt sokkal több a parlando-rubato előadasmódü dallam, mint amennyi a bakonyi parasztdalok közt található. A 66 dal közül 35 tartozik a parlando-rubato csoportba s 31 a feszesen, giusto módon előadott dallamok száma,

Előfordul azonban, hogy ezek az előadásmódok keverednek egy-egy dalon belül is. Vagy úgy, hogy átmenetet képeznek a feszes és a szabadon előadott dalolás között (poco rubato: 22, 31. sz. illetve poco giusto: 37, 47. sz.) vagy úgy, hogy a dallam első fele rubato s ez később giustoba megy át (19, 23, 35. sz. dalok).

Rubatoikra jellemző a nagy, szabad, levegős, szünetekkel megtört előadásmód, hosszan kitartott koronás hangok. Hangzáshű lejegyzésük, az időértékek arányának megállapítása alapos, gondos munkát igényel. Szinte ott látja az ember a ritmikailag szabadon csapongó, terjeszkedő dal mögött a szabadban sétáló, daloló pástort, akit a modern élet millió törvénye nem szorít még korlátok, másodpercek és Kresz-szabályok közé.

## 2. Tempo

A 67 dal közül 31-nek jegyeztem fel a metronomszámát is. A parlando-rubato jelzésű daloknak nehéz metronomszámot adni, így ezek főként a giusto-dallamok tempóját jelzik. A tempók majd  $2/3$ -a (31-ből 19) = 90–112 közt helyezkedik el, 5 ennél lassúbb (84–78), 7 pedig gyorsabb (114–186). A dal tempója függ annak tartalmától, természetétől, de az előadó temperamentumától is.

## 3. Ritmika

Ritmikai arányokban oly gazdagok e pástordalok, hogy sokszor szinte szegényesnek érezzük jelrendszerünket annak rögzítésére. Különösen áll ez a rubato jellegű dalokra, melyekben az egészen éles ritmusú hangpároktól a gömbölyűre kerekített kvintolákig sokféle ritmusképlet előfordul. Tipikus jelenség — mely parasztdalainkra is jellemző —, hogy a további versek szótagszaporulata az alapritmus ritmikus tagolása útján kap zenei hangot, hordozót. A dalnak ez a kis változatosság nem árt, sőt sokszor lendületet, új szintet hoz a további versek éneklése során.

## 4. Dinamika

Általában azonos hangerővel éneklük végig pástoraink a dalokat, dinamikai árnyalatok nélkül. E dinamikai fokozat a középerőstől a harsogóan erősig terjed. Ihász János pécselyi pástor zengő orgánuma, hatalmas hangereje a leelőlk, erdők akusztikájához volt méretezve; abban a kis szobában, ahol a magnetofonfelvételeket készítettük, ez bántóan erősnek bizonyult. Mikor azonban halkítani, csitítani próbáltam, nem talált magára az énekes, színtelen, dísztelen élettelen lett a dala. Ő e hatalmas hangerőt szokta meg.

## 5. Intonálás

Dalosaink előadásmódjában jelentkeznek a Kodály által említett semleges tercek és szeptimek (8, 18. sz.). Az is előfordul, hogy ugyanazon dalon belül egyik alkalommal a hangközök nagyok, utána kicsinyek, vagy fordítva (18, 37. sz.) és így semlegesítik egymást.

Megfigyelhetjük azonban azt is, hogy a szeksztt hangköz is válhatik ilyen ingadozóvá kisszeksztt és nagyszeksztt között (27, 40).

Az ilyen semleges intonálást elősegíthetik, megerősíthetik a pástorok ilyen semleges hangközökre hangolt hangszerei is. Meghallgatott furulyáinknál a terc és a szeptim ritkán volt diatonikus értelemben véve tiszta.

## 6. Ékesítések

Pástordalosaink előadásmódja a legjellegzetesebb az egy-egy kis súlytalan díszítőhang alkalmazása s a kisebb glisszandók. Ezekkel a legtöbb népdalunkban találkozhatunk.

Csak néhányan őrzik már az egykor oly gazdag, több hangból álló, melizmatikus előadásmódot. Ez a Dunántúlra települt csángó énekesek előadásmódjában még ma is virágja-

ban áll (ld. Kincsesné, Istensegítségbe való énekét, saját magnetofonfelvételen s kéziratot gyűjteményemben), nálunk viszont már csak a legidősebb generáció ismeri. Ilyen mindössze három dallamunkban sikerült rögzítenünk (33, 34, 39. sz.). Ezeket a dalokat csak az 1892 előtt született dalosaink tudták így előadni.

## 7. Szóelőlkék

Bár elvéve a parasztek előadásában is találkozunk vele, itt a pástoroknál azonban feltűnő, mennyi a dalt bevezető megtámasztó, a feszültséget megteremtő hangsúlytalan szóelőlkék használatnak.

A pástor szeret magyarázni. Elmondja, megvilágítja a dolgok létjét, voltját. Kommentálja a dalokat.

Nem elégszik meg még Petőfi versével sem, eléje told egy strófát, melyben bemutatja a szereplőket (52, 53, 55. sz.).

Máskor meg éneke közben egy prózában elmondott mondatdal vezeti be énekelt második strófáját: *Gyűn a gazda, asszonya*: (54. sz.).

Az is előfordul, hogy e kommentár egy-egy szóra, (1, 10. sz.) vagy szótagra (1, 17. sz.) szűkül.

E kis előlkék funkciója, hogy zeneileg megtámaszsanak egy-egy a magasban megszólaló hangot, vagy rávezessenek lépcsősen, — akárcsak a pástoraink által annyit emlegetett s oly nagyra becsült cigányzenész játékmódora — egy-egy magas kezdőhangra.

Meg kell még említenünk azt is, hogy a szavak könnyebb összekapcsolása kedvéért pástoraink — akárcsak parasztek énekeink — szívesen alkalmazzák az átkötő jotációs *j* hangot. Ezt mi mindenkor kurzív szedéssel jelöltük szövegeinkben. E *j*-t néha a sorkezdés elé is kirakják az énekesek.

## IX. VARIÁLÓKÉSZSÉG, RÖGTÖNZÉS, ASSZIMILÁLÓ ÁTALAKÍTÓ ERŐ

### Variálás

Korábban szóltunk már a díszítőhangokról s a ritmus-prózáss alkalmazásáról, melyek már szintén a variálás eszközei közé számíthatók.

1. Előfordul azonban, hogy a dalnak nem egy jelentéktelen díszítőhangja változik meg, hanem egy következő strófában megváltozik egy-egy dallamhangja is.

Mért variál az énekes?

#### a) A kifejezés érdekében

Mikor a 2. és a további versszakokban az új szövegtartalomnak megfelelő kifejezőbb dallamfordulatot keresnek maguknak. Erre az 1. sz. dalunkban kínálkozik mindjárt példa a 6. változat alatt. Itt a *gyöngye szivedet* szövegrész fölé a dallam új *rm ff* fordulata járul, mely e sóhajszzerű, a gyöngédséget jobban kifejező motívumával jobban illik ide, mint az ennél sokkal tárgyilagosabb, hidegebb, eredeti *ss ff* fordulat.

#### b) A hangsúly kiemelése érdekében

Erre sok példa kínálkozik: 2. sz. dalunk 1. jegyzete: harminc; 4. sz. 1. jegyzet Cuha, 22/1 bétvár; 30/3. gatyát stb. stb.

#### c) A pástor a variációkkal fogalmaz dallamot.

A pástor dalolása hangzó és nem kottába rögzített művészet. A hangjegyzést nem ismeri. Ezért, mintahogy a grafikus több, keresgélő vonallal rajzolja meg a kontúrokat, a pástor is többféleképpen dalol el egy-egy, már régebben énekelt, vagy ritkábban előforduló dalt. Az egymást ismétlő előadások során a dallam vonalai egyre nemesebbek, a sorok egymáshoz való arányai egyre kiegyensúlyozottabbak s a befejezés is egyre szebben, egyre jobban megformált lesz. A pástor e variációival fogalmazza meg s ellenőrzi mindjárt dalának egyre tökéletesülő vonalát.

Több ilyen egymás után készült felvétel összehasonlítása során szinte tanúi lehettünk annak, hogy alakul, formálódik

a népdal. Példánk erre az itt közölt 27. sz. *Tur a dísznő* c. dalunk első és második variánsa. Az I. variánsban a sorok végén levő szabadabb ritmuskezelés 5/8-os, 3/4-es ütemeket eredményezett. Ezek a II. variánsban már 2/4-es ütemekbe illeszkednek bele mindvégig.

Még szemléletesebb példa azonban erre a következő hangszeres rész, a kanászkiált-dallamokról írt fejezetének variációkról közölt szakaszában a 112., 113., 114. sz. dalok összevetése s a rájuk vonatkozó kommentár tanulmányozása.

d) *A prozódia érdekében*

Az imént közölt 27. sz. dal 2. versszakának éneklésekor az első ütem 2/4-ről 3/4-re változik a *Két krajcárom volt* prozódiajában érdekében. De találunk erre másik dalainkban is példákat. Ld. I. sz. dalunk 1 és 2 jegyzetét stb.

e) *A változatosság érdekében*

Az előbb idézett 27. sz. dalunkban tapasztaljuk, hogy a dal 2. versszakának ismétlése során, mikor ugyanaz a dallamrész már 4. alkalommal hangzanék el egyformán, mert az első versszak végén is megismételte az énekes a két utolsó sort — az utolsó sor 2. hangja *c''-ről esz''-re* változik, tehát a *rr mr l s* fordulatból *rf mr l s* lesz, és evvel visszatérés esetén változatosabbá, érdekesebbé teszi a már három ízben hallott dallamot. Ezt itt csak a hangulat emelkedésének tükrözésével lehet magyarázni, mely a dallam ékeesebb, cifrább formájában nyer kifejezést.

Miután megemlítettünk néhány indokot, amely miatt a variálás történik, kísérjük figyelemmel a díszítőhangos variálás, az egy-egy hangos dallameltéréstől hogyan vezet az út a variálás olyan gazdagságához, mely egy már szinte új dallamot eredményez.

2. Előfordul, hogy a dallamvariálás oly erős, hogy a dallam vonalát már minduntalan megváltoztatja, de a dalok leg-erősebb bástyái, a záróhangok még szilárdan állják a variáció ostromát, hullámvérését. Erre vonatkozó dallampéldánk 1. és 2. versszakát itt egymás alá írva közöljük:

59.

*Tündérmajor*, 1954 — Dömötör Ferenc, 1881

*Parlando*

A következő gazdagon variált dalban nemcsak a variációk alakulását tanulmányozhatjuk, hanem azt is, hogy alakul a rubato dallamból a 4. versszak végére egyre gyorsuló ütemű: a 78 metronomjelzéstől a 84 metronomjelzésig növekvő feszes giusto melódia.

60.

*Pécseley*, Klárapusztá 1969 — Ihász János, 1919

*Poco rubato*  $\text{♩} = ca 72$

Érdekes megfigyelnünk e dal harmadik strófájában, hogy nemcsak hogy 6 metronom-értékkel gyorsabbra veszi azt az előző versszaknál, hanem a dal tempóját, feszültségét, sodrát még avval is fokozza, hogy az előbbi vers negyed értékegységei helyére nyolcad értékegységeket rak, sőt bővüléssel szaporítja annak ritmusát.

3. A még erősebb variációs hajlam azonban már kikezdi a dallam bázisait, bástyáit is, a záróhangokat. Az ABCB forma küzd itt az ABCD szerkezettel. Mindkettőre két-két versszakunk a bizonyíték. Azt is megfigyelhetjük azonban, hogy a negyedik záró dallamsor szinte alig változik a négy versszak alatt. Ha az előbbi váras, bástyás hasonlatunkat folytatnánk, szinte azt mondhatnánk, ez a sértetlen dallam utolsó mentsvára, „nye bojsze”-tornya.

Ld. a 10. sz. dalt: Van egy hete...

Rubato

1. Van egy he-te vagyis há-rom,  
2. szonnya, jó-na-pot, é-dés boj-tá-rom! De  
3. szonnya, Van-é jó bor a töm-lő-be? Van  
4. 'ja: - Er-gye, fo-gmég azt a ba-bost!

1. Hogy a szá-ma-dó-mat vá-rom. Hejde  
2. Kér-de-zem, ho-gy van-é ká-rod. Hejde  
3. Hús a bog-rács-ba még-fő-ve Hja  
4. A leg-szebbik nagy ha-ran-gost!

1. j. A-mon-nan-djön hejde szá-már-há-ton,  
ke-rék-pá-ron,  
2. Tudom, ad-di-g nem lesz ká-rom,  
3. Nincsen bo-rom a töm-lő-be,  
4. Kutyánk é-szi még a vé-rét,

A-mind lá-tom, gyöcs-ga-tyá-ban.  
Míg te lē-szel a boj-tá-rom.  
Sém hus a bog-rács-ba még-fő-ve  
Zsi-dó megvé-szi a bő-rét.

4. Következő dallampéldáinkban már csak néhány fordulat, dallamlépés emlékeztet az eredeti dalra, amelyből a többi kivirágzott, kisarjadt. Lásd a 14–15–16. sz. dalokat!

A variálást pásztoraink ösztönösen végzik, az nem kiagyalt, hanem a legtermészetesebb, legőszintébb kifejezési szándékuk terméke. Még akkor is másként éneklük a dalokat, ha egyformán akarják. Meg is botránkozott Ihsz János Pécselyen, mikor a gyűjtés végén újra elénekeltettem vele a korábban már egyszer dalolt cifra kihajtóverset. Mondtam, kíváncsi vagyok, el tudja-e ugyanúgy dalolni.

— Mér, azt hiszi, én akkor hazudtam? — kérdezte, a hazugságot a variálásra értve.

És valóban: „hazugsága” újabb dallamfordulatokat eredményezett. E variáló hajlamot a régi pásztoroknál általános jelenségnek mondhatjuk.

Mi okozhatja a dallamoknak, ritmusoknak, d'csítőhangoknak ezt a szabad burjánzását a pásztorok előadásában?

Mint ahogy a réten a virág a fű közül a nap felé, az erdőben a faág a fény felé nyújtózik, úgy keresi meg a pásztor is a dallamban minden hang saját, legjobb, legtermészetesebb, legmegfelelőbb helyét, funkcióját.

A pásztor magános ember. Előadása során nem kell tekintettel lennie társaira, nem kell hozzájuk alkalmazkodnia ritmusban, ékesítésekben, fordulatokban, tempóban. — Ha elfeledi a dalt, akkor is magára van utalva, nincs kitől megkérdeznie. Maga teremti azt gyakran — mint ahogy ezt már idézetekkel tanulmányunk elején bemutattuk — újjá.

S amint egy írás magán viseli alkotója jellemét, tulajdonságait, e dalok szövegei, dallamai és előadásmódjuk is sok mindent elárulnak a pásztorokról. Elénk tárják lelkivilágukat, megrajzolják környezetüket. A táncdalok, betyárdalok feszes tartása, lírai dalaik elmélázó szemlélődése egy keménykötésű, a maga árnyékától meg nem ijedő, az időjárás viszontagságaival — s abban az időben még a vadállatokkal: farkassal, vaddisznóval, megbőszült bikával is győzelmesen megívó, dacoló —, de a természet, a gulya harangszavának, az ablakot táró kislánynak látására megenyhülő, meleg szívű embert ismertetnek meg velünk.

5. Variáló készségük sokszor egyaránt hatalmába kerít szöveget és dallamot. Olyan belső, rokoni szálak fűzik őket össze ilyenkor, hogy elég sokszor kibogozni is. Így van ez abban a variáció-bokorban is, melyben szöveg és dallamváltozatok fonódtak össze. Ld. a tanulmány 52., 53., 54., 55., 56. sz. dalait.

#### Rögtönzés

Mikor a pásztorok új dalt készítettek, felhasználták hozzá az ismerős, szokásos szöveg és dallamfordulatokat. Igen jó szót használt az új dalok alkotására vonatkozóan T. Molnár István szentgáli pásztor — „...magunk kevertünk — a pásztorok — égy ilyen nótát. Vótak ilyen összekevert nóták”. Evvel is kifejezi, hogy meglévő formulák más sorrendbeli csoportosításával, természetesen a részletek művészi összeillesztésével, csiszolásával alkották új dalaikat. Rokon ez a variálással, csak annál is nagyobb szabadságot ad a fantázia számára.

Kísérjük nyomon e dalmotívumokkal való alkotásmódjukat. A Kondorosi szép csárdásné kezdetű 61. sz. dalunkban világosan látszik ez. Egyes motívumok teljesen kimaradnak, má-

sok többször, illetve kevesebbszer kerülnek ismétlésre, a további versszakokban, mint ahogy az az első strófában volt.

61.

Gézaházapuszta, 1952 — Szabó Lajos, 1901

Parlando

2. — Kondorosi szép csárdásné, mért vagy olyan szomorú?

a) Talán bizony ellopták az égyetlenegy édes-kedves Bözsi nevű lányodat?

c) — El ám bizony a mult szombat hajnalán,  
g) Járt utána harminc zsandár, de sehól sém találták.

3. Ha bemegyek a kondorosi csárdába,

a) Rézveretű fokosomat vágom a gërendába.  
c) Az van írva rézfokosom nyelére:  
g) Hány litër bort ivott még a kondorosi öreg herceg  
b) juhászának a legénye hitelbe.

4. — Kondorosi szép csárdásné engedd el a lovmat!

a) Visszahozom égyetlenegy édes-kedves, Bözsi nevű lányodat,  
c) — Juhászlegény, elengedém borodat,

g) Csak hozd vissza az égyetlenegy édes-kedves Bözsi nevű lányomat.  
h)  
i)

Megjegyzések a további versszakok előadásához:

2. versszak

a) motívum összesen háromszor éneklendő  
d) f) és g) motívumok kimaradnak

3. versszak

d) és f) motívumok kimaradnak  
h) utolsó motívuma ismétlendő

4. versszak

d) és f) motívumok kimaradnak

A rögtönzésre vonatkozóan szakirodalmunk úgy tudja, hogy csak a sirató őrizte meg az ősi improvizáló előadásmódot. Hadd egészítsük ezt ki két újabb adattal.

A Bakonyban két pástort is ismerek, akik betyárdalok előadása során, ismert népdalból kiindulva egyszerűsággal dallamimprovizációba kezdenek. Az eredeti dal szövegét is módosítják, betoldanak, kihagynak belőle.

Olyan ez az előadásmód, mintha a dalos elfeledte volna az eredeti dallamot is, szöveget is, csak halványan emlékszik rá s most énekelve mondja el a tartalmát. Az érdekes az, hogy ezek az énekesek ezt természetes előadásmódnak tartják, nem mentegetik magukat, hogy az eredetit elfeledték. Azt mondják, ez a dal, így van, eddig van. A két pástort a Bakony egymástól elég távol eső két helységében él. Az egyik Hégyesdén a TSz majorában, a másik a Zirc melletti Kardosréten.

Ezek az improvizációk is a népdalokra jellegzetes dallam-és szövegfordulatokra épülnek. Az alaphangsoruk pentaton, melyet néha pienhangok színeznék. Megtalálható ezekben az improvizálásokban is a kis és nagyszekszű váltakozása, valamint a semleges szekszű, melyekről korábban szólottunk már.

A dallamok nagyjából a strófikus építkezés szerkezetét mutatják, bár e strófák gyakran csak két vagy három sorosak. A strófák végét talán a dallamok lekerekítéséből állapíthatjuk meg, ha nem is mindig egyértelműen. A motívikus építkezés nyomai e stílusban is felismerhetők. A szövegrímek sokszor elsikkadnak, nem kapnak hangsúlyt, szótagszámi kötöttségekre sem sokat ad a rögtönző.

Két ilyen improvizált dallamot közlünk tanulmányunkban, de kiforratlanságuk, fogalmazvány-jellegük miatt ezeket a Függelék végére helyeztük, ott a 65. és 66. sz. alatt találhatók meg. — Ugyanebben a stílusban rögtönzött a kardosréti pástort is.

Békefi Antal

## FÜGGELÉK

Tanulmányunk függelékébe elsősorban azok a dalok kerültek, melyek magja idegenből származott a pástortok közé. Ezeket tanulmányozható a legjobban a pástortok átalakító, áthasonító, dallamformáló ereje. Ez éppen olyan műdalok átvételének módján tanulmányozható a legjobban, melyeknek fennmaradt a mintegy 100 évvel ezelőtti készült írásos eredetije, vagy feljegyzése. Asszimiláló, átalakító erő

Festetich Leó zenésítette meg Arany János Kondorosi csárda mellett című versét, mely 1857-ben a *Nővilág* mellékleteként jelent meg. A nép ezen mindjárt alakított: második sorát az eredeti kvart transzpozíció helyett kvinttel feljebb ismételte meg — olvassuk Kerényi György: Népies dalok című gyűjteményében.

Lássuk mit vett át az így megjelent dalból pástortnőpünk!

Szerkezet szempontjából megtartotta az A A<sup>5</sup> B A szerkesztést. Javított viszont az eredeti dalon azzal, hogy a 3. sor kulminációs csúcsát mind a kvarttal magasabb kezdéssel, mind pedig az addigi nyolcad hangok újat hozó széles negyedhangokkal kiemelte.

Elvetette viszont az A A<sup>5</sup> A sorok szekvenciázó, a nép számára nem kedvelt kezdésmódját;

a módosított hangokat s vele együtt a darab moll jellegű karakterét.

Az A A<sup>5</sup> A sorok befejező ütemét a mi vidékünkön *dl, m, l*, fordulattal ismerik és éneklék, e moll kvartszekszűt akkordfelbontás helyett alkalmazza pástortoldalunk a vele összhangzattalanul egyértelmű, az ő dallamalkotásához mégis közelebb álló *mm, m, l*, dallamfordulatot.

E dalt az összehasonlítás kedvéért együtt közöljük műdal eredetijével.

Festetich Leó dallama — Arany János versére.  
Klein-tanya, Hárságy mellett, 1952 — Horváth János, 1870.

Rubato

(Fest.L.) Kon-do-ro-si csár-da mel-lett, csárda mel-lett,  
Tempo giusto  $\text{♩} = 112$   
(Vált.) Kon-do-ro-si csár-da mel-lett, csárda mel-lett

Gu-lya, mé-nés ott de-lel-get, ott de-lel-get  
Ü-rü-fő-kám ott le-gel-get, ott le-gel-get.

Csár-da-be-li szép asz-szony-nál  
csár-da-be-li szép asz-szony-nál

Bort i-szik az ö-reg boj-tár, öreg bojtár.  
Ott mu-lat az ö-reg boj-tár, a kis buj-tár.

A Beszögödtem Tarnócára kezdetű népies műdalnak például csupán a két középső és az utolsó sorában maradt halvány emléke a múlt századi ismeretlen somogyi lejegyző 1846-ban beküldött eredeti dallamának (ld. Kerényi György i. m.).

A 2. sor 1. üteme az eredetiben egy oktávval mélyebben hangzik, ez a népdal számára idegen, tehát ide mentette át, nyolc hanggal magasabbra. A 2. sor utolsó ütemét is felfoghatjuk az alpdallam kadencia-transzpozíciójának, csak egy szekundával feljebb (az első hang egy terccel!). A 3. sorunk első és 3. ütemei emlékeztetnek az alpdallamra, de ugyancsak transzponálva: Az első ütem 7 hanggal feljebb, az utolsó egy kvarttal lejjebb! — A negyedik sor kadenciájának utolsó két hangja egyezik az eredetivel. Művet el tehát dalosunk a műdalból?

a) A záróhang alatti mélyen fekvő III. fokon való kezdést. Ő is eljut ugyan az V. fokra, ez bizonyára a mély III. fok magasított emléke.  
b) A felfelé irányuló nagyszekszí-ugrásokat,  
c) a 3. sorban levő modulációt.

Átvette viszont — úgy látszik nem tudta átalakítani — a funkció szerkesztési elvet, mely szerint e dal mint a tonika, domináns harmóniák dalamvetülete épül fel.

A 7 szótagos rövid szaphikus negyedik sort népünk olyan 11 szótagosra egészítette ki, akárcsak az előző sorok.

Egy somogyi névtelen feljegyzése, 1846.  
Szépalma, Borzavár mellett, 9161 — Sborák József, 1884.

Andante  
Műdal

Be-sze-göd-tem Tar-nó-cá-ra boj-tár-nak  
Tempo giusto  $\text{♩} = 100$   
63. Be-sze-göd-tem Tar-nó-cá-ra boj-tár-nak,

Jó le-ge-lő-je van ott a birká-nak.  
jó le-ge-lő-je van ott a bir-ká-nak

Fi-ze-té-sém húsz fo-rint, tiz ka-raj-cár,  
Fi-ze-té-sém tiz fo-rint, húsz ka-raj-cár,  
Még-él ab-ból egy boj-tár.  
Még-él ab-ból egy tar-nó-ca-i boj-tár

## II.

1846. A gazdámval leszek majd egy kenyéren,  
1951. A gazdámval leszék én egy kenyéren,

Szent György napkor jönnek értem szekéren.  
Szent Mihálykor gyűnnek értem szekéren.

Föltészik a tulipántos ládámat,  
Föltészem a tulipántos ládámat,

Furulyámat, dudámat.  
Melléje tészem a furulyámat, dudámat.

## III.

Majd csak addig furulyálok, dudálok,  
Addig mindig furulyázok, dudálok.

Míg egy szép szeretőre nem találok.  
Míg egy szép szeretőre nem találok.

Van Tarnócán sok szép szőke, barna lány,  
Van Tarnócán sok szép szőke, barna lány,

Belém szeret egy talán!  
Majd belém szeret egy tarnócai lány.

E dal nagyon kedvére lehetett pásztorainknak, mert újra találkoznunk vele. — De dallamruhája most már nem felel meg, mint az előbbi, hanem eredeti szép, ősi ereszkedő dallammal társult.

Pécsely, 1969 — Molnár Jánosné, 1891.  
(Dallamát ld. 48. sz. alatt!)

Elszögödtem Tarnócára bujtárnak,  
Jó legelője van ott a gulyámnak.  
Füzetésem tiz forint, husz krajcár,  
Mégél abból úri módon egy bojtár.

Szent György napján jönnek értem szekéren,  
Föltészik a tulipános ládámat,  
Melléje ja furulyámat, subámát,  
Melléje ja göndörözörű kutyámat.

Míg a népies műdalt átalakították saját ízlésük szerint daloló pásztoraink, parasztaink, a most következő, már idegen földről származó dallal — éppen dalainktól teljesen elütő struktúrája miatt — már alig tudtak valamit is kezdeni.

A Bakonyba a török időkben kipusztult magyarság helyére a XVIII. század folyamán több községbe érkeztek német telepesek, kik magukkal hozták jellegzetes dalaikat. Egy pásztoraldalunkon érzünk ilyen idegen hatást.

Majdnem valamennyi kanásznunk, juhásznunk ismeri a Juhász volt az apám kezdetű dalt, melynek a dúr hangnem főhármására épülő dallama árulkodik a magyar népzene fölől idegen, feltehetően német hatásra.

Hárságy, Kleinmajor, Szentgál. 1952 — Horváth János, 1870.

Tempo giusto  $\text{♩} = 104$

Ju-hász vót az a-pám, ma-gam is az va-gyok,  
De ja-zér sze-ret-nak engem a lé-d-nyok.  
Bár a-kárhányszor, hétször szü-let-het-nék,  
Mé-gis min-dig ju-hász-boj-tár-nak sze-göd-nék.

2. Csütörtökön estve mégyék a piacra,  
Cifra kis tarisznyát vészem a nyakamba.  
Vészék bele kávé, szégfűt, szafaládét,  
Válassza ki minden kislány a magát!

66.

Hégyesd, 1965 — Simon Gábor, 1908

Következik befejezésül a két improvizált pásztordal.

65.

Hégyesd, 1965 — Simon Gábor, 1908

Rubato ♩ = 90

Ném a- kar a ve-zér-ü-rüm le-gel-ni, de  
Rézcsen-gő-jét de szomó-rú-ján pöngé-ti,  
Hát-ra-te-ként a ju-hász buj-tár:  
Két zsan-dár kö-ze- leg u-tá-na,  
Igy szól ne-ki csöndbiz-tos úr: de  
Pa-kulj, ju-hász a lu-vam há-tá-ra!  
El-me-gyünk a vár-mé-gye há-zá-hoz.  
Én addig sémmit még nem mozdít-tok,  
Míg a ba-bám a csár-dá-ból ki-nem-jön, de  
Ném gyözte a ba-bá-ját a csárdá-ból ki-vár-ni de  
Réz-fo-kos-sát ma-gas-ra fol-e-me-li, de  
Ak-kor-át sújt a csöndbiz-tos úr fe-jé-re,  
Lé-bu-kott a kis pej-lo-va e-léj-je De  
Csöndér káp-lár így szól akkor ju-hász-nak:  
-Ho-vá va-ló-si szü-le-tés vagy, té buj-tár?-De  
Jász-be-rén-ti szü-le-tés va-gyok én!  
Jász-be-rén-ti-ben ne-vett en-gem föl az a-nyám.

Rubato ♩ = cca 84

de É-sik az es-ső, szépcsonde-sen esde-géll, de  
Bétyár-gyerék a csár-dá-ba be-fu-tott, de  
-Szépcsárdás-né, de bort hozzon az asztal-ra, a  
Legszébb lá-nyát ál-lít-sa ki poszt-ra!  
de, Édes-a-nyám, én mára posztost nem áll-ha-tom ki, mer  
Föl-fegyve-ré-zélt zsan-dá-rok áll-nak o-da-kinn. De  
Bétyár-gye-rék nem vét-te ject tré-fá-ra, de  
Fél-pat-tant a kis pej-lo-vam há-tá-ra, de  
Él-vág-ta-tott a fenyves-er-dő al-já-ba. De  
Még-a-kadt a lo-va lá-ba egy fe-nyő ga-lá-ba,  
Bétyár-gye-re-ke-t el-fog-ták ott ö-rök-re. De  
Ha-za-i-zent onnéd a fe-le-sé-gé-nek, hogy  
Gondját vi-sel-je jáz egy gyer-mé-ké-nek. De  
Né ta-nít-tas-sa jáz-tat sém gu-lyás-nak, csi-kós-nak,  
In-kább ta-nít-tas-sa er-dők bé-tyá-rá-nak.

A dalok előadóinak adatai falujuk ABC rendjében

Aklipuszta

Farkas Antal, 1899. Hosszú ideig Aklipusztán juhászkodott, most Bándon lakik. Már nem őriz, éjjeliorként Veszprémben dolgozik. A kolompok nagy szakértője, gyártója, dalol, okarinázik, furulyázik. Tösgyökeres pástor.

4., 12. sz. dalok énekese.  
Magyar József, 1874. 51. évig erdősz volt „48 évig a papoknak, 3 évig az államnak”.

14., 15., 16., 18. sz. dalok énekese.  
Vind Jakab, 1909. Pástor volt Aklipusztán. Már meghalt.  
21., 28. sz. dalok énekese.

Bakonyoszlop

Magyar Mihály, 1903. tsz-tag, korábban pástorkodott is.  
46. sz. dal énekese.

## Balatonszőlős

*Szántó Istvánné Szalay Erzsébet*, 1918. Fejér megyei származású, ősei pásztorok voltak.  
26. sz. dal énekese.

## Borzavár

*Dombi Jánosné Skobrák Zsófi*, 1890. Parasztasszony.  
45. sz. dal énekese.

## Gézházapuszta

*Szabó Lajos*, 1901. Tösgyökeres pásztor.  
61. sz. dal énekese.

## Hárságypuszta, (A térképen tévesen Hárshegy) Szentgál

*Tóth Imre*, 1892. Pásztor.  
31., 36. sz. dalok énekese.

*Vogl Vilmosné Varga Mária*, 1911.

57. sz. dal énekese.

## Hárságypuszta, Gombás-tanya, Szentgál

*Horváth Lajos*, 1892.  
53. sz. dal énekese.

## Hárságypuszta, Klein-tanya, Szentgál

*Horváth János*, 1870. Tösgyökeres pásztor.  
49., 62., 64. sz. dalok énekese.

## Hegyesd

*Kiss Zsigmond*, 1930. Ősei mind pásztorok voltak, ő már technikumot végzett.  
3., 22., 50. sz. dalok énekese.

*Tóth József*, 1940.

58. sz. dal énekese.

*Simon Gábor*, 1908. Tösgyökeres pásztor.

65., 66. sz. dalok énekese.

## Jásd

*Prinz Józsefné Huiber Klára*, 1892. Kisparaszt felesége.  
32. sz. dal énekese.

## Kapolcs

*Kálmán János*, 1896. Nyugdíjas asztalos. Sokat mulatott együtt a pásztorokkal, eltanulta dalaikat.  
2. sz. dal énekese.

## Olaszfalu

*Esső István*, 1902. Tösgyökeres pásztor volt, meghalt. Szépen faragott énekelt.

25., 51. sz. dalok énekese.

## Pécsely, (Klárapuszta)

*Ihász János*, 1919. Tösgyökeres pásztor, 1969-ben hagyta ott az őrzést, elszegődött a füredi Szivkórházba. Nagy bajusza miatt Bajci bácsinak hívják a környéken. A régi dalok hagyományos előadásmódjának egyik legreprezentatívabb képviselője. Szentgálon nevelkedett.  
1., 10., 40., 41., 54., 60. sz. dalok énekese.

*Molnár Jánosné Holics Mária*, 1891. Tösgyökeres pásztorcsaládból származik, ura is az volt. 15 évig Bakonygyepesen, 5 évig Gizellán szolgáltak. Szülei Devecserben, Bazsin őriztek.  
17., 27., 47., 48. sz. dalok énekese.

*Sótányi János*, 1900. Volt urasági cseléd, ma éjjeliőr.  
44. sz. dal énekese.

*id. Szakonyi Ferencné Tóth Ida*, 1900 cca. Tösgyökeres pásztor, apja nagyvázsonyi, anyja dörgicsei származású.  
30., 37. sz. dalok énekese.

## Románd

*Békefi Gábor*, 1911. Tanár. A pásztorköszöntésről mesélt.

## Szalafő

*Furián Kálmáné Vörös Netti*, 1901.

20. sz. bakonyi származású dal énekese.

## Szentgál

*T. Molnár István*, 1891. Tösgyökeres pásztor, kanász. Pásztorodott Pénteskúton, Bakonybélben, Szentgálon. A legjobb furulyás a vidéken, hangszereit is maga készíti.

13., 19., 23., 34., 37., 52. sz. dalok énekese és ezen dalok furulyása is.

## Szépalmapuszta, Borzavár

*Skobrák József*, 1884. Volt urasági cselédelember.  
63. sz. dal énekese.

*Vörösházy Magda*, 1936. tsz-tag leánya.  
43. sz. dal énekese.

## Taliándörög

*Juhász Istvánné Simon Erzsébet*, 1899. Juhászok voltak az ősei, férje urasági parádés kocsis.

7. sz. dal énekese.

## Tés

*Zugor Dániel*, 1897. Akkor boltvezető, most tsz-tag.  
38. sz. dal énekese.

## Tündérmajor, Zirc

*Dömötör Ferenc*, 1879. Tösgyökeres pásztor, valamikor furulyázott is ódalfújósan. Nagyon gazdagon variált. Meghalt már.  
5., 33., 55., 59. sz. dalok énekese.

## Veszprém, Dózsaváros

*Tamás István*, 1937. Tösgyökeres pásztorcsaládból származik, ma már gyári munkás.

6., 29. sz. dalok énekese.

*Tamás János*, 1924. Tösgyökeres pásztorcsaládból származik, az előző énekes bátyja. Ő is üzemben dolgozik már.

42. sz. dal énekese.

## Zirc

*Kurdy Rudolf*, 1883. Nyugalmazott körjegyző.

11. sz. dal énekese.

*Lénárt János*, 1888. Tösgyökeres pásztor. Felsőperében, Velegen, Bodajkon, Timárpusztán is pásztorodott.

8., 9. sz. dalok énekese.

*Lénárt Jánosné*, 1890. Tösgyökeres pásztorcsaládból származik. Apja kanász volt.

39. sz. dal énekese.

## A dalok témák szerinti mutatója

### Juhászdalok

#### Békés hétköznapiak

1. Szép pusztai nagy akolyba
2. A fókamba három vezérürü van
3. Esik eső vezérürüm szarvára
4. Zavaros a Cuha vize
5. Ha kihajtok a tündéri dombokra
6. Sajó kutyám, jaj de mélyen aluszol
7. Hej, juhászok, juhászok
8. Bezerédi ürünyájo
9. Mikor a juhász bort iszik
10. Van egy hete, vagyis három
11. Léeggett a beszperémi
12. Haragszik a juhász
13. Szomorú a juhász

#### Beborult az ég

14. Az is két hete, vagy három
15. Pista, Pista, juhász Pista
16. Ismerem a csengőt
17. Mikor juhászlegény voltam
18. Mikor juhászgyerek voltam
19. Levele együtt a juhásznak
20. Ha fölmegegyek a sümegegy nagy hegyre
21. Ném akar a vezérürü legéni
22. Ném akar a vezérürü legéni
23. Vezérürüm az út mellett
24. Vezérürüm az út mellett

### Kanászdalok

25. Kanász vagyok, kanász
26. Bérés vagyok, bérés
27. Túr a disznó
28. Hej, kanászok, kanászok (Aklipuszta)
29. Hej, kanászok, kanászok (Veszprém)
30. Hej, kanászok, kanászok (Pécsely)
31. Három éle van a rétén a sásnak
32. Szíjjel ment a levéndula
33. Kanász vótam, kanász lészék (Tündérmajor)
34. Kanász vótam, kanász lészék (Szentgál)
35. Mikor kanászgyerek vótam (Szentgál)
36. Mikor kanászgyerek vótam (Hárságy)
37. Mikor kanászgyerek vótam (Pécsely)
38. Cifra szűröm szégre van akasztva

### Gulyás-, csikósdalok

39. Este van már, ókonodik
40. Kondorosi gulyaállás
41. Kihajtom a gulyám a gyöpre (Pécsely)
42. Ha kihajtom a gulyám a rétre (Veszprém)

43. Lént menésén csikóslegény
44. Túl a Tiszán kis gunyhóban lakom én
45. Túl a Tiszán piciny házban lakom én

*Balladák, balladás dalok*

46. Kisritháton történt ez a nagy eset
47. Szépen legel a kisasszon gulyája (Pécsely)
48. Elszegődtem Tarnócára
49. Szépen legel a kisasszon gulája (Hárságy)
50. Arra alá a szédresi határba
51. Szédri báró juhnyája már legelész
52. Két juhász van fönt a hegyoldalba
53. Arra alá a hegy oldalába
54. Hármat tojott a fekete kánya
55. Juhász legény, szegény juhászlegény

56. Lőgött a jászladányi csernyés
57. Megy a juhász a tanyára
58. Hajtsuk az öreget

*Variáló készség, rögtönzés*

59. Egy-két hete, vagyis három
60. Most gyüttem Gyuláról
61. Kondorosi szép csárdásné

*Függelék*

62. Kondorosi csárda mellett
63. Beszegődtem Tarnócára bojtárnak (Szépalmapusztá)
64. Juhász vót az apám
65. Ném akar a vezérürüm legelni (Hegyesd)
66. Esik esső, szép csöndessen esdégél

# Gesang und Musik aus dem Leben des Hirtenvolkes im Bakony-Gebirge

## 1. TEIL

### *I. Lieder*

Der Verfasser beschäftigt sich seit zwei Jahrzehnten mit volksmusikalischen Sammlungen auf dem Gebiet des Bakony-Gebirges, seiner engeren Heimat. Jetzt veröffentlichen wir den ersten Teil seiner Studie über das in schwingende Tönen zum Ausdruck kommende Leben des dortigen Hirtenvolkes. Dieser Teil befaßt sich mit Hirtenliedern. Der zweite und letzte Teil der Studie, der sich mit der Instrumentalmusik der Hirten beschäftigt, erscheint im nächsten Jahrgang des Almanachs.

Der vorliegende Studienteil enthält nicht nur den Text der Volkslieder, sondern will auch über Entstehen, Vererbung, Entwicklung und Variationen der Hirtenlieder, mit einem Wort über das Leben dieser Melodien auf den Lippen des Hirtenvolkes Auskunft geben. Die hier zur Aufzeichnung gelangten 66 Melodien sind das Ergebnis von Sammlungen zwischen 1952 und 1969. Sie stammen überwiegend aus der Gegend von Zirc, aber sie vertreten zugleich auch andere Gegenden des Bakony-Gebirgslandes. Die Männer sind mit diesen Hirtenliedern besser vertraut, als das Frauenvolk, wurden doch etwa Zweidrittel dieser Lieder von Männern gesungen. Als beste Gewährsleute für die Authentizität der Melodien erwiesen sich Hirten zwischen 60 und 70 Jahren. Das alte melodische Erbe lebt nur noch auf den Lippen von Hirten, die von Kindesbeinen auf in diesem Beruf aufgewachsen sind. Leider geben sehr viele von ihnen eben in unseren Tagen diesen angestammten Beruf auf. Aus diesem Grunde ist es mehr als dringlich, diesen Liederschatz der Vergessenheit zu entreißen, solange dies überhaupt noch möglich erscheint.

### *Das Hirtenvolk im Bakony-Gebirge und sein Liederschatz*

In der Hirtenwelt alter Tage gab es keinen rechten Hirten der diesem ehrsamem Namen auch verdiente, der nicht schon in jungen Jahren gesungen und musiziert hätte. Kinder- und Spiellieder gaben dem Beisammensein des jungen, Gänse und Kühe hütenden Volkes ihr farbiges Kolorit. Die Kindergruppen lernten die Lieder durch Hörgefühl, auch die Handhabung der Flöte eigneten sie sich intuitiv durch Probieren erfahrungsweise an.

### *Schäferlieder*

Inhaltlich beschäftigten sich die Lieder der Schafhirten mit ihrem Alltagsleben, ihrer Gedanken- und Erlebniswelt und der Sehnsucht, die sie beseelt. Ihre ganze Liebe gilt der ihnen anvertrauten Herde, dem Leithammel und den Lämmchen mit den Glöcklein um den Hals. Auch der Schäferhund, der treue und helfende Gefährte kommt dabei nicht zu kurz und wird besungen. Aber auch die Sehnsucht nach der ferneren Geliebten und nach der weinselig-frohmutigen Geselligkeit, die der Schafschur folgt, geben dem Hirten manchen

Anlaß zu singen. In anderen Liedern wird auch der Schäfermeister besungen.

Ein kleiner Bruchteil der Lieder geht mit jenen Schäfern ins Gericht, die Pflicht und Schuldigkeit mißachtend sich an fremden Schafen vergreifen. Solche Hirten mußten nur zu oft für ihre momentane Verleugnung von Ehre und Gesittung schwer büßen. Es gibt auch manche Lieder, in denen der zum Landstreicher gewordene selbstvergessene Schäfer, der auf den Pfad der Betyären geraten war, für sein Schicksal das sich ins Verbotene verirrt oder an der Luzerne blähbäuchig angefressene Tier seiner Herde anklagt und wegen seines gescheiterten Hirtenlebens Klage führt. Vor der Verantwortung schlägt er sich in das Bakonyer Dickicht und vermeint auch aus dem Geläute der Halsglocken seiner Herde den gestrengen Ruf der Panduren hören zu müssen. Er tröstet sich aber damit, daß ihn nicht die eigene Verderbtheit, sondern die Grausamkeit und Engherzigkeit der bestehenden Gesellschaftsordnung vor den Richter stellten und zwischen die Kerkermauern zwangen.

### *Lieder der Schweinehirten*

Diese stammen aus einer gleichartigen Erlebniswelt, wie jene der Schafhirten. Wiederkehrende Themen sind die Ferkel, Kauf und Verkauf auf dem Markte, das vereinsamte Hirtendasein im Rauhen und das Eicheln im Walde. Auch der reich bestickte Lodenmantel, die größte Zier des Hirtenlebens, wird besungen. Ach, wie oft wurde ein solches Schmuckstück zum Verhängnis, wenn der Hirt sich nicht scheute, auch fremder Tiere habhaft zu werden, um sich das Geld für den Besitz eines solchen Mantels beschaffen zu können! Interessant ist aber, daß der Hirt sich bei solchen Übergriffen auf fremdes Eigentum durch keinerlei Schuldbewußtsein plagen ließ, er tat es vielmehr als Bravourstück!

Mit den Tänzen der Schweinehirten und den Melodien, die sie ihrem Horn zu entlocken wußten, befaßt sich unser Autor im zweiten, die Instrumentalmusik des Hirtentums behandelnden Teil seiner Studie.

### *Lieder von Rinder- und Roßhirten*

Von diesen gibt es schon beträchtlich weniger, als von jenen der Schäfer und Schweinehirten. Thematisch ähneln aber auch diese Lieder den vorerwähnten, allerdings mit der Ausnahme, daß in diesen niemals vom Abtrieb der Tiere die Rede ist.

Über das Abstimmen der Kuhglocken und dessen musikalischen Belange wird im allgemeinen erst im weiteren Inhalt dieser Studie die Rede sein.

### *Hirtenballaden und Balladenlieder*

Auch in den Reihen des Hirtenvolkes machte sich eine Art sozialer Schichtung stark bemerkbar. Im Laufe der Zeit kam es zu einer ansehnlichen materiellen Differenzierung zwischen den Hirtenmeistern und den besitzlosen, umher-

wandernden Hirtenjungen „niederer Standes“. Die Großbauern wachten unerbittlich darüber, daß die Hirtenjungen nicht etwa ihren Töchtern nachstellen. Der tragische Ausgang vieler solcher Annäherungsversuche spiegelt sich auch in der Dichtung der Bakonyer Hirten. Noch schärfer traten die sozialen Gegensätze in Erscheinung, wenn sich zwischen einem solchen Habenicht-Hirtenjungen und der Tochter eines begüterten Grundherren, zu dessen Gesinde der Hirte gehörte, eine Gefühlsregung entwickelte. Auch hierüber wissen manche, in der Studie enthaltenen Balladen zu berichten.

Die im Verlauf der Sammlung aufgezeichneten modulierten Melodien bilden sozusagen „Liederfamilien“. Diese wurden vom Autor der Studie durch die synoptische Wiedergabe der Liedertexte bzw. ihrer Melodien (Anführung der identischen Melodien bzw. Textteile der Lieder untereinander) augenfällig gemacht.

Nach den Balladen veröffentlicht der Autor unter dem Titel „*Kanászozás*“ ein interessantes, singend zu Gehör gebrachtes Knabenspiel mit Motiven aus dem Hirtenleben. Dieses soll die Hirtenbuben zu Geschicklichkeit, guten Einfällen und Schlagfertigkeit aneignen. Das Spiel kann auf Grund anschaulicher Zeichenskizzen und einer detaillierten Beschreibung leicht eingeübt werden.

#### *Bemerkungen*

Dieses Kapitel enthält die auf das Melodische bezüglichen musikalischen Bemerkungen, die Variationen und Abweichungen der einzelnen Melodien, die Quellen der bereits früher aufgezeigten Varianten der hier zur Veröffentlichung gelangten Lieder sowie die von den Sängern bezüglich dieser Lieder geäußerten Bemerkungen.

#### *Die musikologische Charakteristik der Liedersammlung: Silbenzahl, Verszeile-Enden und Versaufbau*

Mehr als die Hälfte der Lieder besteht aus Verszeilen mit geringer Silbenanzahl. Am häufigsten sind unter den 6—7—8 und 9 Silben zählenden Verszeilen die isometrischen Achtsilbigen (16 Lieder). Die 10—11 Silben zählenden Lieder — deren Versstruktur mit wiederkehrenden Verszeilen in unseren heute gesungenen Liedern am häufigsten in Erscheinung tritt — finden sich ebenfalls recht zahlreich unter unseren Hirtenliedern (27 Lieder).

Die Hälfte der Lieder gehört zu jenen, deren erste Verszeile stimmlich höher liegt, als die letzte.

Vom Gesichtspunkt der Versstruktur gehört die Hälfte der Melodien zu jenen, die sich „nicht wiederholen“. Führend sind jene (13), deren Versmelodien auf vier verschiedene musikalische Grundkerne aufgebaut sind. Ihnen folgen jene (12) aus drei melodischen Grundkernen.

Was die Tonbreite anbelangt, beschränkt sich die Hälfte der in Frage kommenden Melodien auf eine Oktave, aber auch die andere Hälfte liegt nicht höher oder tiefer als 1 bis 2 Tonstufen. (Nur fünf erreichen die große Dezime.)

Die große Mehrheit der Lieder ist authentisch und nur drei sind plagal.

In bezug auf die Tonart hat die große Mehrheit (sechs Siebentel) der Melodien einen Moll-charakter. Am reichsten sind die pentatonische Tonreihe (19 Melodien) und die „La“ Tonreihe (23 Melodien) vertreten. Lediglich ein Siebentel der Melodien hat einen Dur-charakter, von diesen vertreten sieben die Dur-Tonart selbst und zwei die „Sol“ Tonreihe. Unter den Tonreihen der übrigen 9 Melodien finden sich gemischt die Elemente der „Sol“, „Mi“, „La“ pentatonischen und der „La“ Tonreihen.

#### *Eigenheiten in der Gesangsweise der Hirten*

In bezug auf die Vortragsweise ist unter den Hirtenliedern das „Parlando-Rubato“ weit häufiger, als bei den Bauernliedern. Von den weiter oben genannten 66 Hirtenliedern gehören 35 in die „Parlando-Rubato“-Gruppe. Es gibt aber

auch solche Melodien, deren „rubato“ Vortragsweise ers während des Singens immer straffer wird und als regelrechte „giusto“-Melodien ihren Abschluß finden.

In bezug auf die Intonation sind die neutrale Terz und die Septime zu erwähnen, die im Bakony ebenso anzutreffen sind, wie anderwärts in Transdanubien. Zuweilen wird aber unter diesen Liedern auch die Sexte schwankend.

Melodische Verzierungen kommen auch heute noch beim Bakonyer Hirtenvolk recht zahlreich vor, wenn sich diese für gewöhnlich auch nur auf einige wenige, fast unmerkliche Beugungen, Zusatzwörtchen oder kleinere Glissandos beschränken. Nur verschwindend wenige empfinden noch die Übung der urtümlichen, reicheren, melismatischen Gesangsweise.

Recht oft benützen die Hirten in der Gesangsweise auch kleinere, unbetonte Zusatzwörtchen, wie z. B. „hejde“, „szongya“ usw. oder die Aussprache erleichtender und verbindender „j“ Töne, welche letzteren sie auch den mit Vokalen beginnenden Verszeilen voranzusetzen pflegen.

#### *Variationsbereitschaft, Improvisation, assimilierende oder umwandelnde Kraft*

Die Frage, warum der Sänger variiert, wird in der Studie wie folgt beantwortet: a) im Interesse der Ausdrucksweise; b) im Interesse einer stärkeren Betonung; c) damit der Hirte der selten oder schon seit langem nicht gesungenen, bereits etwas in Vergessenheit geratenen Melodie eine neue Fassung gebe, sie neubelebe, verbessere, restauriere; d) aber auch der Abwechslung wegen.

An einigen Beispielen können wir sodann das Variieren und die Variationsbildung studieren. Tatsache ist, daß die Hirten ihre Melodien viel häufiger variierten, als der einfache Bauer. In der Einsamkeit ihres täglichen Lebens, beim Singen in ihrer Abgeschiedenheit sind sie nicht gezwungen, sich dem Gesang anderer anzupassen. Eben deshalb ist die Klangführung ihrer Melodie nicht immer so endgültig herausgebildet, wie jene der in geschlossener Gemeinschaft lebenden Bauern.

Das Variieren steht in engem Zusammenhang mit der Improvisation, da ja die Hirten, sobald sie improvisieren, ihre neuen Melodien aus den ihnen bereits geläufigen Wendungen von Text und Gesang, aus deren einzelnen Motiven „komponieren“, d. h. zusammenfügen.

Der Verfasser führt zur Bestätigung dieser Behauptung mehrere Melodienbeispiele an. Sehr interessant sind auch die beiden improvisierten Hirtenmelodien, in denen gleichfalls die Elemente der überlieferten Melodien und Texte zu erkennen sind.

Ein überzeugendes Beispiel der im Volke intuitiv lebenden Kraft zur Assimilierung von Melodien ist, wie der Volksmund die seinem Geschmack nicht genehmen Motive von volkstümlichen Kunstliedern den eigenen Überlieferungen entsprechend umbildet. Um dies zu beweisen, vergleicht der Autor die Originalfassung dreier solcher volkstümlichen Kunstlieder mit der Form, in der diese Lieder heute vom Volk gesungen werden.

Abschließend werden auch, nach Dörfern gruppiert, Angaben über die Sänger gemacht u. zw. unter Berücksichtigung ihrer soziographischen Verhältnisse.

Der erste, die Lieder behandelnde Teil der Studie über die Musik der Bakony-Hirten wird von mehreren Tabellen, Zeichnungen und einer Kartenskizze noch anschaulicher gestaltet.

Dr. Lajos Kiss, Hauptmitarbeiter des mit der Volksmusikforschung befaßten Arbeitskollektivs der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, würdigt die Studie wie folgt:

— In seiner lehrreichen und wertvollen Arbeit faßt der Autor die Ergebnisse seiner in der Hirtenwelt des Bakony durchgeführten volksmusikalischen Forschungen zusammen. Die Erforschung der Volksmusik dieser einst so lebensstarken, heute aber bereits im Niedergang befindlichen Volksschicht nahm erst sehr spät ihren Anfang, glücklicherweise konnte aber der Verfasser noch immer sehr viele wertvolle Melodien

und Sitten verewigen. Seine hingebungsvolle und gewissenhafte Forscherarbeit verdient fürwahr hohes Lob. Wenn auch der verhältnismäßig geringe Umfang des zur Verfügung stehenden Materials keine Möglichkeit zu allgemeingültigen wissenschaftlichen Folgerungen bietet, enthält es dennoch außerordentlich wertvolle Anhaltspunkte für weitere, auf

diesem Gebiet durchzuführende wissenschaftliche Forschungen. Von großer Bedeutung ist in diesen Forschungen der Umstand, daß der Autor nicht nur die musikologische Analyse der Melodien anstrebt, sondern in sorgfältiger und mühevoller Kleinarbeit auch alle solche Umstände berücksichtigt, die Zweck und Bedeutung der Lieder betreffen...“

*Antal Békefi*

## La vie musicale des pâtres de Bakony

### 1<sup>re</sup> PARTIE

#### *I. Chants*

L'auteur recueille depuis vingt ans la musique populaire du Bakony qui est sa petite patrie. Nous publions maintenant la première partie de son étude sur la vie musicale des pâtres de Bakony. Cette partie traite les chants de pâtres; la deuxième partie qui s'occupera de la musique instrumentale de pâtres, paraîtra dans le volume prochain de notre Bulletin.

La présente étude, outre la publication des chansons populaires, voudrait éclaircir aussi les circonstances de leurs origines, leur transmission, évolution, variations, en un mot elle voudrait éclaircir la vie de l'air. Les 66 airs publiés dans cette étude, viennent de la cueillette de l'auteur, faite de 1952 à 1969. La plupart des airs sont des environs de Zirc, mais ils représentent les autres régions du Bakony aussi. — Les hommes connaissent mieux les chants de pâtres que les femmes; ce sont des hommes qui ont chanté les deux tiers de ces chansons. C'étaient les sexagénaires et les septuagénaires qui donnaient les renseignements les plus précieux. Ce sont les pâtres de vieille souche seuls qui gardent les traditions séculaires, mais de nos jours beaucoup d'entre eux quittent ce métier ancestral, et c'est pourquoi il est urgent — tant qu'il est encore possible — de préserver ces chansons de l'oubli.

#### *Les pâtres de Bakony et leurs chants*

Jadis, dans le monde de pâtres, tout le petit peuple chantait, musicaillait dès sa plus tendre jeunesse. Chansons d'enfant, chansons de jeu égayaient les troupes de jeunes gardant les oies, les vaches. Ils apprenaient les chants en chantant, de même qu'ils s'accommodaient de la flûte champêtre en la maniant, par expérience, par instinct.

#### *Chants de bergers*

La plupart des chants de bergers présentent la vie quotidienne des bergers, leurs pensées, leurs aspirations, impressions et expériences. Ils chantent avec beaucoup d'affection le troupeau, le sonnailler, les agnelets et leurs grélots. Ils chantent leurs compagnons de vie, les chiens fidèles. Mais au souvenir de la bien-aimée lointaine, ou à la réjouissance qui termine la tondaison, ils entonnent également une chanson. Plusieurs de leurs chants vont au maître berger.

Une autre — plus petite — partie des chants pleure sur le sort du berger qui s'est attiré une mauvaise affaire, soit par sa négligence, soit en faisant main basse sur bêtes étrangères. Ils devaient payer cher l'amollissement, l'insouciance, la fausse manoeuvre d'une minute. Le berger devenu brigand, en méditant sur sa vie gâchée, chante des bêtes trouvées en dommage, ou météorisées par la luzerne, causes de sa misère. Il s'enfonce dans le taillis de la forêt du Bakony, et même dans le son de la clochette de son troupeau, il entend la voix menaçante des gendarmes. — Mais il sent que ce ne sont pas ses propres vices, mais les lois impitoyables, la dépravation de la société, les disgrâces de la fortune qui l'ont entraîné d'abord devant ses juges, et puis dans la prison.

#### *Chants de porchers*

Ces chants puisent dans les mêmes sources que ceux des bergers. Ils chantent leur troupeau de cochons, les épisodes du marché, le glandage, et la solitude du porcher. Ils chantent aussi la houppelande richement ornée, le décor du costume des pâtres, qui a causé tant de fois leur perte: pour l'avoir, ils sont prêts à «prendre» le menu bétail d'autrui. Il est curieux pourtant qu'ils s'emparaient de bêtes étrangères sans remords, plutôt pour faire ostentation de leur adresse...

C'est dans le chapitre suivant de son étude que l'auteur s'occupera des danses et des airs de corne de porchers.

#### *Chants de bouviers et de gardeurs de haras*

Ces chants sont beaucoup moins nombreux que ceux de bergers ou de porchers. Leur sphère d'idées est à peu près identique à celle des mentionnés, mais il est curieux qu'il n'y a aucun dans lequel soit question de vol de bêtes.

C'est également dans la deuxième partie de l'étude que nous pourrions lire de l'accord des sonnaillies de vache, et de leurs rapports musicaux.

#### *Ballades et romances de pâtres*

La stratification sociale s'accusait très fort même parmi les pâtres. De grandes différences de fortune séparaient les maîtres et les petits pâtres Vagabonds. Les maîtres interdisaient par le fer et le feu que ces jeunes garçons lèvent les yeux sur leurs filles. Les tragédies qui s'ensuivaient de cette attitude ont laissé beaucoup de traces dans la poésie de pâtres du Bakony. — Cet antagonisme était encore plus accentué si l'intrigue s'est établie entre la fille de l'employeur et le jeune pâtre pauvre. Plusieurs balades de l'étude s'y réfèrent.

Après ces ballades, l'auteur présente ce curieux *Jeux de porchers*, accompagné de musique, qui se compose de motifs puisés dans la vie des pâtres, et qui dressait les petits garçons à l'adresse, à l'esprit inventif, à la débrouillardise. Il est facile de reproduire ce jeu, à partir des dessins évocateurs et de la description minutieuse.

#### *Annotations*

Ce sont les remarques musicales, les variantes, les divergences concernant les airs qui sont classées dans ce chapitre, de même que les sources des variantes déjà publiées de ces chants, et les remarques des chanteurs à propos de ces chants.

#### *Les caractéristiques musicales de la matière mélodique: compte de syllabes, cadence, forme métrique*

Plus que la moitié des chants se compose de vers à peu de syllabes. Parmi les vers 6-7-8-9-syllabiques, les octosyllabiques isométriques sont les plus fréquents (16 chants). Les décasyllabiques et les hendécasyllabiques — formules les plus fréquentes de nos chants actuels à structure cyclique — sont également nombreux parmi nos chants de pâtres (27 chants).

Dans la moitié des chants, la ligne initiale est plus haute que la finale.

Du point de vue de la structure, la moitié des airs est de structure «non cyclique», et parmi eux-ci plus nombreux sont qui se constituent de quatre noyaux musicaux (13); les airs à trois noyaux (12) viennent après.

Du point de vue du registre, la moitié des chants se contente de l'intervalle simple, mais même l'autre moitié ne le dépasse que d'un ou de deux tons (il n'y a que 5 qui comprennent le grand dixième).

La grande majorité des chants sont authentiques, il n'y a que trois qui sont plagaux.

Du point de vue de mode, la grande majorité des airs (six septièmes) ont le caractère de mode mineur: la gamme pentatonique (19 airs) et la ligne *la* (23 airs) sont prépondérantes. Seulement un septième des airs est du caractère de mode majeur, dont 7 représentent le mode majeur, et 2 la ligne *sol*; dans les lignes des 9 autres airs nous retrouvons les éléments entremêlés et combinés des lignes *sol*, *mi*, *la* et la pentatonique.

#### *Caractéristiques de l'interprétation des pâtres*

Du point de vue de l'interprétation, parmi les chants de pâtres, les airs parlando-rubato sont beaucoup plus nombreux que parmi les chants de paysans. Des 66 chants 35 appartiennent au groupe parlando-rubato. — Mais il y a des airs qui au cours de l'interprétation deviennent de plus en plus tendus et se terminent comme airs giusto en règle.

Du point de vue de l'intonation, nous devons mentionner la tierce et la septième neutres que nous retrouvons au Bakony aussi bien qu'aux autres régions de la Transdanubie. Mais quelquefois même la sixte devient indéfinie dans ces chants.

Même de nos jours, les pâtres de Bakony ornent volontiers leurs chants de fioritures, mais ce ne sont le plus souvent que flexions insignifiantes, appoggiatures, petits glissandos. Infiniment peu nombreux sont ceux qui pratiquent encore l'interprétation ancestrale, mélismatique, plus riche que l'interprétation moderne.

La pâtres mettent souvent de petits mots sans accent en «anacrouse» (tels que «donc», «qu'il dit» etc.) ou intercalent un yod pour faciliter la prononciation.

#### *Disposition pour variations, improvisations, force assimilatrice et transformatrice*

Pourquoi le chanteur varie-t-il son air? L'étude donne à cette question la réponse suivante: a) dans l'intérêt de l'expression; b) pour faire ressortir l'accent; c) pour que le

pâtre recompose, lime, amende, restaure l'air rarement chanté, un peu oublié; d) dans l'intérêt de la variété.

Ensuite, sur quelques exemples, nous pouvons étudier la variation, la naissance des variations. — Les pâtres varient plus souvent et davantage leurs airs que les paysans. La solitude, le chant solitaire ne les lient pas à leurs compagnons quant à l'interprétation, c'est pourquoi la ligne musicale de leurs airs n'est pas toujours aussi cristallisée, d'une forme aussi définitive que celle des airs des paysans vivant en communauté fermée.

La variation est en rapport avec l'improvisation, puisqu'au cours de leurs improvisations, les pâtres «composent» leurs airs nouveaux de leurs tournures musicales et de texte, de certains motifs de ces éléments. L'auteur illustre cette thèse de plusieurs exemples. Il présente deux airs improvisés, qui sont également très intéressants, car nous pouvons y reconnaître des éléments constitutifs musicaux et des tournures de style traditionnelles.

La preuve éloquente de la force assimilatrice instinctive du peuple est qu'il transforme les motifs — qui ne conviennent pas à son goût — des chansons à tendance populaire, en les adaptant à ses traditions. Pour prouver cette thèse, l'auteur compare la forme originale de trois chansons à tendance populaire avec la forme chantée de nos jours par le peuple.

Pour terminer, l'auteur fait connaître les données relatives aux chanteurs, groupés selon leurs villages. Il s'étend sur leurs données sociographiques aussi.

Plusieurs photos, tables, dessins et une carte rendent encore plus suggestive la première partie de l'étude sur la vie musicale des pâtres de Bakony.

M. Lajos Kiss, collaborateur en chef du Groupe de Recherches de Musique Folklorique de l'Académie des Sciences de Hongrie, fait l'analyse de l'étude en ces termes:

«Dans son étude instructive et précieuse, l'auteur récapitule les résultats obtenus au cours de ses recherches musicologiques dans le monde des pâtres de Bakony. Nous arrivons bien tard à l'étude de la musique de cette couche populaire, jadis très vigoureuse, mais de plus en plus faible de nos jours; heureusement, l'auteur pouvait encore noter beaucoup de coutumes et d'airs précieux. Son travail dévoué et consciencieux mérite tout éloge. Bien que la quantité relativement restreinte de la matière ne permette pas de tirer des conclusions scientifiques générales, pourtant l'étude fournit des données extrêmement valables aux recherches ultérieures dans cette sphère. Quant aux recherches de l'auteur, il est de grande importance qu'il ambiionne non seulement le dépouillement musical des airs, mais grâce à son travail laborieux et consciencieux, il peut s'étendre sur toutes les circonstances qui sont en rapport avec le rôle, l'usage des ces chants...»

*Antal Békefi*

## Музыка баконьских пастухов

### Часть первая

Автор в течение двадцати лет собирает музыку своего родного края — Баконя. В этом номере публикуется первая часть его статьи о народной музыке Баконя, в которой описываются песни пастухов. В следующем номере будет опубликована заключительная часть, исследующая народную инструментальную музыку.

Статья приводит песни пастухов, собранные автором, но, кроме того, знакомит с условиями, при которых они возникли, традициями, их развитием и вариациями, т. е. всесторонне освещает жизнь песни. Приводимые в настоящей статье 66 песен собраны автором в 1952—1969 гг. главным образом в окрестностях Зирца, но представлены песни и других районов Баконя. Мужчины знают больше пастушеских песен, чем женщины; три четверти собранных песен напели автору мужчины. Лучшими знатоками

песен оказались 60—70-летние. Древние традиции, старые песни известны лишь коренным пастухам, но многие из них как раз теперь оставили свою профессию, поэтому необходимо срочно сделать все возможное для сохранения старых народных песен.

#### *Баконьские пастухи и их песни*

В старину в семьях пастухов дети уже с раннего детства начинали петь и играть. Игры и песни скрашивали жизнь детям, пасущим чужих гусей и коров. Песни заучивались по слуху, да и играть на свирели дети учились эмпирически, инстинктивно.

Большинство песен чабанов — отражение их жизни, каждодневных забот, страстей и впечатлений. В большинстве песен с большой любовью поется об отаре, о баране-вожаке, о баране с колокольчиком на шее. Воспеваются и верный друг чабана — овчарка. Поют и об оставленной далеко возлюбленной, о праздниках, проводимых после стрижки овец. Во многих песнях упоминается и старший пастух.

Содержанием другой, меньшей части песен чабанов является судьба пастуха, попавшего в беду из-за оплошности или угона и присвоения чужих овец. Из-за минутной слабости приходилось жестоко расплачиваться. Чабан, ушедший к разбойникам, вспоминает в своих песнях о загубленной жизни, потерянных овцах, об отаре, забредшей на чужие, запретные угодья. От расплаты он бежит в гущу баконьских лесов, где его преследуют звон колоколов оставленной отары, окрики жандармов. В своих песнях он жалуется на свою судьбу, на жестокость и несправедливость окружающего мира.

#### Песни свинопасов

Как и в песнях чабанов, истоком содержания песен является окружающая свинопаса жизнь. Поют о базарах, о поросятах, о кормлении свиней желудями, о тяжелой жизни и одиночестве. Появляется знаменитый, богато расшитый кафтан, предмет форса и зависти, но часто и причина беды: чтобы приобрести его, нужны деньги, а для этого совершаются кражи чужой скотины. Интересно, что об угоне чужой скотины поется без всякого раскаяния, скорее наоборот — как о доблести, умении...

Танцы свинопасов, игру на свирели автор описывает во второй части своей статьи.

#### Песни табунщиков и пастухов

Их гораздо меньше, чем песен чабанов и свинопасов. Содержание их в основном такое же, однако, интересно, что ни в одной из этих песен не поется об угоне коров.

О звуках колокольчиков, подвешиваемых коровам на шею, о их влиянии на пастушескую музыку говорится в следующей части статьи.

#### Пастушеские баллады и песни-баллады

Социальное неравенство было явно выражено и в среде пастухов. Так, резко отличались по своему имущественному положению хозяин-старший пастух и нищий бродяга-подпасок. Своим дочерям хозяева строго-настроено запрещали знаться с бедными работниками. Отсюда много трагедий, нашедших свое отражение в пастушеском фольклоре Баконя. Содержанием многих баллад была несчастная и преследуемая любовь дочери хозяина и подпасака.

При сборе песен оказалось много вариантов, образующих целые «семьи песен». Их автор публикует синоптическим методом, т. е. адекватные мелодии или части текста располагает друг под другом, делая тем самым возможность для лучшего обозрения.

#### Игра в свинопаса

Под этим заголовком автор описывает интересную мальчишескую игру, содержание которой взято из пастушеской жизни и учит ребят ловкости, сообразительности и бойкости. По подробному описанию и приложенным рисункам игру легко репродуцировать.

#### Замечания

Под этим заглавием помещены замечания музыкального характера, варианты мелодий, расхождения, источники опубликованных ранее песен, замечания певцов к этим песням.

#### Музыкальная характеристика песен: количество слогов, заключительная строка, конструкция строки

Большинство песен содержит строки из малого количества слогов. Среди 6—7—8—9-сложных большинство — изометрические строки из восьми слогов (16 песен). В песнях с рефреном чаще всего конструкция из 10—11 слогов (27 песен).

Половина песен относится к таким, у которых начальная строка выше, чем заключительная.

Половина песен без рефрена, среди них ведущее место занимают песни со строкой, построенной на трех музыкальных тактах (13), затем следуют четырехтактные (12).

По звуковому диапазону половина мелодий построена в пределах одной октавы, да и остальные на один-два тона превышают октаву (всего 5 песен достигают децимы).

Большинство песен аутентичны, только три из них плагальной каденции.

По тональности большинство (шесть седьмых) — минорные: наиболее богато представлены пентатон — пятиступенная звуковая строка (19 песня) и ряд ля (23 песня). Лишь одна седьмая мелодий — мажорные, из них 7 а-dur и две — сольные. В остальных девяти песнях встречаются смешанно элементы sol mi, la, la pentaton.

#### Характерные черты исполнения песен пастухами

По характеру исполнения мелодий среди пастушеских песен гораздо больше, чем среди крестьянских *parlando-tubato*. Из 66 к этой группе относится 35. Есть и такие мелодии, которые в процессе исполнения становятся все более напряженными и оканчиваются настоящим *giusto*.

С точки зрения интонации необходимо отметить нейтральную терцию и септиму. Это характерно как для Баконя, так и других мест Задунайской низменности. Иногда, однако, встречается и секст.

И сейчас баконьские пастухи богато пользуются мелодическими украшениями, однако, как правило, довольствуются лишь одним-двумя безударным флектированием, форшлагом, небольшим глиссандо. Ничтожно мало исполнителей сохранили древний, богатый, мелизматический способ исполнения.

Пастухи при пении часто пользуются безударными приставками, междометиями, соединительным звуком «й», который иногда ставят впереди строки, начинающейся с гласного звука.

#### Вариации, импровизации, ассимиляции, переработки

Автор статьи считает, что певец варьирует мотивы по следующим причинам: а) в целях лучшего выражения, б) в целях акцентировки, в) пастух при этом реставрирует, исправляет; уточняет, заново формует старые, редко поющиеся, забытые песни, г) для разнообразия.

В статье на примерах нескольких песен исследуются вариации.

Пастухи гораздо чаще, чем крестьяне варьируют свои песни. Одиночество, пение в одиночестве не связывает пастуха с группой поющих, с хором, поэтому и мелодия пастушеских песен не всегда окончательно оформлена, как это бывает у живущих в замкнутом кругу крестьян.

Варьирование тесно связано с импровизацией, так как при этом пастухи складывают новые песни, используя имеющиеся мотивы, имеющиеся тексты. Автор это свое положение иллюстрирует множеством примеров. Особенно интересны две импровизации, в которых можно узнать знакомые традиционные мелодии и слова.

Народ инстинктивно ассимилирует мелодии, не соответствующие его вкусу, переделывая их соответственно своим традициям. Для иллюстрации этого автор статьи сопоставляет три авторские песни в народном стиле с теми, которые поются уже в народе.

В конце статьи приводятся данные о певцах. Данные эти сгруппированы по селам. Приводятся данные и социографического характера.

Первая часть статьи о музыке баконьских пастухов — глава о пастушеских песнях — иллюстрируется множеством фотографий, таблиц и схематической картой.

Старший научный сотрудник Института народной музыки при Венгерской Академии наук д-р Лайош Киш так характеризует эту статью:

«Автор в поучительной и ценной статье излагает итоги проведенной им работы по сбору народной музыки среди

пастухов Баконя. Исследование музыки когда-то цветущего, а теперь постепенно вымирающего слоя народа началось довольно поздно. К счастью, автору удалось собрать довольно значительный материал, много мелодий и обычаев. Его добросовестная и самоотверженная работа заслуживает всяческой похвалы. Хотя из-за относительно незначительного количества собранного материала статья не дает возможности для обширных научных обобщений — она дает исключительно ценный материал для дальнейших исследований в этой области. Особенно важен в работе автора тот момент, что он не только стремился в своей добросовестной и неутомимой работе к освещению собранных мелодий, но и обращается ко всем обстоятельствам, связанным с возникновением и жизнью песен.»

*Антал Бекефи*

